

NATURSTEN

GRAVVÅRDAR

GRAVVÅRDAR

Detta häfte "Gravvårdar" ingår i Sveriges Stenindustriförbunds
"En handbok om - Natursten".

Följande delar ingår:

- Allmänt
- Stenkartotek
- Terminologi & toleranser
- Inomhus
- Skötsel inomhus
- Fasader
- Utemiljöer
- Restaurering
- Gravvårdar
- Klotter
- Miljövarudeklarationer för vissa stensorter

I detta häfte refererar vi till vissa av ovanstående delar.

För aktuell information:

www.sten.se www.gravvardar.org

Gravvårdarnas Riksorganisation

Industrigatan 6, 291 36 Kristianstad. Telefon 044-20 97 80. Fax 044-20 96 75.

kansli@gravvardar.org www.gravvardar.org

Sveriges Stenindustriförbund

Industrigatan 6, 291 36 Kristianstad. Telefon 044-20 97 80. Fax 044-20 96 75.

ssf.sfi@sten.se www.sten.se

Producerad av Sveriges Stenindustriförbund i samarbete med Stenindustriens Landssammenslutning, SIL.

© Sveriges Stenindustriförbund 2005. Foto Bertil Knoester, Roland Aronsson.

Omslagsfoto Rolf Hörlin, Inglingestenen från Inglinge hög, Ingelstad, Kronobergs län.

INNEHÅLL

1	GRAVVÅRDAR KAN BERÄTTA	2	5	MONTERING	19
2	GRAVVÅRDEN – I HISTORISKT PERSPEKTIV	3	6	RENGÖRING OCH UNDERHÅLL	21
3	ORGANISATION, LAGAR OCH BESTÄMMELSER	7	6:1	Regelbunden rengöring (tvättning)	22
3:1	Lagar och förordningar för begravningsverksamheten	7	6:2	Mekanisk rengöring och rekonditionering	22
3:2	Huvudman och ansvarig för begravningsverksamheten och begravningsplatsen	7	6:3	Speciell rengöring och rengöring av kulturgravvårdar	22
3:3	Gravrätt	8	6:4	Fläckborttagning	23
3:4	Gravrättsinnehavarens rättigheter och skyldigheter	8	6:5	Lösningsmedel som inte skadar natursten	23
3:5	Prövning av gravanordning	9	6:6	Lagning	24
3:6	Övrigt om organisation, bestämmelser och överenskommelser i gravvårdsbranschen	9-	6:7	Rengöring och skötsel – goda råd	24
4	UTFORMNING	11	7	TEXTKOMPLETTERING	26
4:1	Form	12	7:1	Arbeten på äldre stenar	26
4:2	Färg och material	12	7:2	Hantering	26
4:3	Ytbearbetning	12	7:3	Förberedelse för textkomplettering	26
4:4	Text – stil, texttyp och innehåll	13	7:4	Textkomplettering	26
4:5	Typsnitt	14	7:5	Renovering av befintlig text och dekor	26
4:6	Texttyper	15	7:6	Avslutningsarbeten	26
4:7	Textuppställning	16	8	RENOVERING, RESTAURERING, OMARBETNING, ÅTERANVÄNDNING	27
4:8	Vackra ord, uttryck och sentenser	16	8:1	Renovering	27
4:9	Symboler och dekorer	17	8:2	Restaurering	27
4:10	Utsmyckning av vård	18	8:3	Omarbetning	27
4:12	Toleranser	18	8:4	Återanvändning	27
			9	GRAVANLÄGGNINGS BENÄMNINGAR	28

1 GRAVVÅRDAR KAN BERÄTTA

Sedan urminnes tider har efterlevande rest minnesmärken över sina döda anhöriga. Stenrösen, hällkistor eller dösar, som ofta lades på den vackraste platsen, högt med utsikt över havet och bopplatsen. Bautastenar utan inskrift om vem som vilar där, men ändå minnesmärken över människor, som levat på jorden. Att resa ett minnesmärke var ett sätt att hedra, men kanske också ett sätt att i minnet känna igen den döde.

När människan så småningom lärde sig att uttrycka sig i skrift, kunde gravvårdarna också förmedla de efterlevandes tankar om sorg och saknad över de bortgångna. Runor kunde uttrycka:

*"att Kättil och Gyrild läto resa stenen efter
Torsten sin son. Vide och Roland de reste stenen
efter sin broder, Gud hjälpe Torstens ande".*

Kyrkogården med alla gravvårdarna är en bygds kulturbärare. Pär Lagerkvist skriver i dikten "Kyrkogården".

*Jag bor invid en kyrkogård.
Så är jag nära livet.
Från backen ser jag vård vid vård
och vet vad där står skrivet.
Där ligger många som jag känt,
och de är ännu nära*

Pär Lagerkvists ord kan vi ta till uttryck för den betydelse, som han tillmäter kyrkogården som minnesplats och som bygdens kulturbärare med minnesmärken över människor med skilda livsöden.

På kyrkogården finns så mycket av hembygdens och dess människors historia, där gravvårdarna är blad i bygdens historiebok, som kan berätta om de människor som levat och verkat där. Människor av skilda ursprung, som med skilda arbetsuppgifter byggde ett samhälle för kommande generationer.

Kyrkogården är för många av oss en fast punkt i tillvaron, där vi kan finna samhörighet med tidigare släkten. Inte sällan är det just kyrkogården vi gärna besöker, när vi länge varit borta från hembygden. Vi läser namnen på gravvårdarna och minns.

Kyrkogården är en spegel av det samhälle vi lever i. Gravvårdarna bör kunna tala till oss genom texter, som kan berätta om människors levnadsöden.

Det är lite beklämmande att vandra på en kyrkogård, där vårdarna inte har så mycket att berätta om dem, som vilar där. Tyvärr har vi i viss mån brutit med gångna tiders sätt att beskriva, att göra gravvården personlig. Vi utesluter oftast yrkesbeteckning och ortsnamn. Vi använder sällan dikter,

sentenser eller bildspråk, och tar inte vara på möjligheten att använda gravvården som plats för ett eftermäle om den döde.

Gångna tiders människor hade på något sätt ett annat förhållande till det skrivna ordet. Man lärde sig bibeltexter, sentenser och psalmsverser utantill – dessa användes såväl i helg som i söcken – de var en naturlig del i livet. Därför kom orden också i stor utsträckning att användas på gravvårdarna. De efterlevande visste vad en text hade betytt för den döde i livet.

Anders Österling skriver i sin dikt "Lantlig kyrkogård" om dem som vilar på kyrkogården:

*Det är ett folk av levande personer,
ehuru boende på undantaget
och den som läser korsens inskriptioner
blir snart bekant med hela byalaget*

Genom gravvårdens texter kan vi lära känna människorna och den bygd där de verkat. Många äldre gravvårdar är utmärkta exempel på detta.

Vi kan på den gamle stadsträdgårdsmästarens gravvård läsa: "där han gick fram blommade markerna". En örtagårdens mästare kan ju knappast få ett bättre eftermäle. Orden är ett poetiskt tjänstgöringsbetyg över en livsgärning, som blev till glädje för människorna i staden. På en annan gravvård läser vi om en hustrus innerliga önskan och vädjan: "och när han död är, så begraf honom när mig."

Diktaren och författaren Gabriel Jönssons gravvård pryds med några rader ur hans diktsamling "Arv och eget":

*"När det redes mig en grav där
Glumslövs källspräng gå,
skall det på stenen stå,
"Självs sjöng jag blott en liten stund,
sjung för mig evigt Öresund."*

En vacker och uttrycksfull text kan berika gravvården arkitektoniskt, men också ge uttryck för känslor och tacksamhet. Den kan vara en uppmaning till oss såsom gravvården på en av kyrkogårdarna i Malmö, vars enda text består av följande ord: "gläd dig du som ännu ser solen".

*Ingemar Gustafsson
f.d. kyrkogårdschef i Växjö*

2 GRAVVÅRDEN – I HISTORISKT PERSPEKTIV

Skulptören Carl Eldhs familjegravplats, Kyrkhults kyrkogård, Blekinge län.

Gravvårdens historia är säkert lika gammal som mänskligheten själv. Vården reses av nära anhöriga för att bearbeta sorg och saknad samt för att visa aktning och respekt för den avlidne. Platsen markeras också för att manifesteras den bortgångnes liv och betydelse för de anhöriga och för det samhälle han/hon verkat i.

Vårdens storlek och utformning har begränsats av tekniska och praktiska möjligheter samt av ekonomiska tillgångar.

Om vi kort betraktar de senaste två hundra åren kommer vi att finna följande. Fram mot slutet av 1700-talet begravdes de besuttna inne i kyrkorna under en graverad och skulpterad håll i kyrkgolvet, krypta, gravvalv, gravkapell eller epitaf, medan övriga begravdes på kyrkogården, där graven oftast utmärktes av gravbrädan eller ett enkelt träkors.

Omkring 1800 förbjöds gravsättning inne i kyrkorna av hygieniska skäl och med detta följde en upprustning av kyrkogårdarna samt nyanläggning av ett större antal begravningsplatser, främst i städerna. Landskaps- och trädgårdsarkitekter, som tidigare ritat trädgårdar för slott och herresäten, fick ett nytt arbetsområde.

Murar, kapell, gator, gångar, kvarter, linjer och

gravplatser i proportioner och utsmyckade med häckar, buskar, rabatter, stenramar och träd, allt enligt gammal tradition.

Utformningen av vårdarna för *"de besuttna"*, adel, präster och andra från de högre stånden, följde samma mönster på kyrkogården som tidigare inuti kyrkan, men nu med stående "pompösa" vårdar ofta omgärdade av rammar, buxbom eller staket. Lokalt bildades speciella traditioner för gravsättning och utformningar.

Mot slutet av 1800-talet blir gravvårdar i granit mer dominerande även bland medelklassen. Nya tekniska hjälpmedel, till följd av industrialiseringen, började komma fram mot sekelskiftet 1900 med bland annat sågning i ramsågar. Tryckluftstekniken skapade förutsättning för en mer rationell drift och möjlighet till nya utformningar. För att förenkla försäljningen trycktes kataloger, där tecknade typstenar eller *"katalogstenar"* presenterades.

Det är främst av kostnadsskäl som katalogerna tillkom. Det beror på att vårt land är glesbefolkat och har långa avstånd. En annan effekt av katalogerna var och är, att tillverkningen delvis kan göras billigare. Katalogerna ska dock främst ses som ett hjälpmedel för att kunden själv ska kunna utforma sin egen personliga gravvård.

Friheten att utforma sina gravanläggningar var nästan total fram till 1920-talet då försöken att begränsa anläggningarnas storlek började.

Funktionalismen var under 1930- och 40-talen ett begrepp, som gav genklang inom hela samhället och fick stora negativa konsekvenser för hantverket och den konstnärliga utsmyckningen. Den kom att i stor omfattning prägla planeringen av våra kyrkogårdar och utformningen av våra gravvårdar.

"Funkisen" – raka fantasilösa linjer i kvadrater och rektanglar och med maxhöjden ca 70 cm – innebär ett nära nog totalt disciplinerat och likformigt genomförande.

Successivt försvann *snickarglädjen* från våra villor liksom mycket av konsthantverket i stenbranschen med dess rika utsmyckningar, profiler, exklusiva bearbetningar och fantasifulld ornamenteringar, som präglat gravvårdsindustrin dittills. Kollektivets och de kulturradikala idéernas tid var inne med ett underordnande eller starkt begränsande av den individuella friheten. Hög och låg, rik och fattig – alla skulle inordnas i likformighet. Vi fostrades till att inte utmärka oss – "*fick inte vara förmer...*" – det blev "fult" att sätta titel och gårdsnamn eller att vara personlig.

Ett annat fenomen var också påtagligt: Under kris-tider förändrar vi vårt köpbeteende. Alla typer av s.k. kapitalvaror minimeras av kostnadsskäl. 30-talsdepressionen, världskrigen liksom den ekonomiska kris vi fick under 1990-talet förändrade märkbart kostnadsnivån på våra gravvårdar.

Under efterkrigstiden ökade mängden gravvårdar medan design och utformning stagnerade till mer stereotypa och likformade katalogstenar. Någon fantasifull nydesign, variation i utsmyckning eller i utbudet av olika granit sorter förekom knappast. I början av 1970-talet startade GRO en design tävling, som utformades till en vandringsutställning av ett 50-tal gravvårdar. Dessa visades upp på flera ställen i landet. Många av de konstnärer och designers som anlätas gjorde vackra och konstnärligt vackra gravvårdar. Tyvärr var de flesta stenarna utformade så, att deras prisnivå kom ganska högt. Dessutom följde de heller inte den gamla estetiska tradition, som funnits i Sverige tidigare. Följden blev, att det lovande initiativ som genomförts inte blev den framgång, som branschen hoppats på.

Den faktor som påverkat branschen mest är de anonyma begravningsätten, där den enskilda gravplatsen inte märkes ut. Den mest kända kallas i Sverige minneslund, i Danmark "*Fellesgrav*" och i Tyskland "*Anonymus*". En rad andra anonyma begravningsätt finns.

Den första minneslundan invigdes 1958 och utvecklingen har varit mycket snabb. Vid millennieskiftet hade mer än en tredjedel valt denna nya begravningsform.

Begravningsbranschen har numera upptäckt, att många anhöriga ångrar sitt val. Ansträngningar görs nu för att ge de anhöriga andra alternativ, där de kan få en plats att gå till. Asklund, kistlund, urnlund är några av de nya alternativen. Valet av begravningsätt styrs ofta av ekonomiska överväganden och många av de nya alternativen är sådana, att kostnaden för skötseln ingår i begravningsavgiften och belastar inte den enskilde gravrättsinnehavaren.

Det finns förändringar som verkar positivt för gravvårdskulturen:

- Den nya *begravningslagen* som kom 1990 har en ny inriktning mot större frihet och individuella lösningar.
- Med våra invandrare har vi fått och får nya impulser. De tar med sig traditionerna från sitt forna hemland. Bilder, foton, annorlunda ornament, rikare utsmyckning och bearbetning är några bidrag till ett rikare kulturutbud på våra framtida begravningsplatser.

Några faktorer som allvarligt kommer att förändra det framtida utseendet – estetiken – på våra begravningsplatser och som är svåra att förändra är:

- förändrade familjesammansättningar
- ett rörligare boende
- kostsam gravskötsel
- förändrad gravrättstid
- anonyma gravsättningar eller nya varianter av gemensamhetsgravplatser

Normalt är gravrättstiden 25 år. Detta är en faktor, som kan komma att snabbt förändra våra kyrkogårdar. De äldre gravvårdarna tas på många håll bort i allt snabbare takt efter gravrättstidens slut. Kanske borde flertalet gravplatser i äldre miljö få ha sina gamla gravvårdar kvar tills ny gravrättsinnehavare utsetts och den nye innehavaren byter ut eller återanvänder befintlig vård?

För att säkra den framtida utvecklingen för den personliga gravplatsen måste nya, mer underhållsfria skötselalternativ utvecklas. En gravvård i granit är i princip underhållsfri, eventuell tvättning kan erfordras någon enstaka gång, medan rabatten blir den, som kräver mest arbetsinsats och därmed kostnad. Ett bra alternativ är, att belägga denna yta med en stenplatta i samma stensort som gravvården. När så önskas kan man sätta en blomma men även utan denna ser gravplatsen ändå alltid vårdad ut.

Valet av begravningsätt kommer troligen att följa några tänkbara huvudlinjer under inledningen av vårt nya millennium.

- En vidareutveckling av *fria kvarter*, där fri och personlig utformning är möjlig. Kvarteren kan indelas i avsnitt med varierande inriktning och möjlighet till nya kreativa lösningar för olika smak

Gravvård med stort kulturellt- och konstnärligt värde, rik på information och symbolik.

och intresse. Andra avsnitt eller kvarter kan gälla för religiösa, etniska, nationella eller ideella grupper eller sammanslutningar.

- En renässans för *familjegravplatsen* avsedd för flera generationer, gärna med ramar, buxbom eller smidesstaket. Familjegravplatsen får nya utformningar eller äldre familjegravar återanvänds, omarbetas och/eller kompletteras för kommande generationer. Detta är ett bra alternativ vid förändrade familjesammansättningar, ett rörligt boende eller kostsam gravskötsel. Detta kan också motverka användningen av anonyma gravsättningar samt bidra till mindre förändring i vår äldre gravplatsumiljö. Detta alternativ bör stimuleras då man dels bättre skulle utnyttja befintliga gravar, dels bättre kunna tillgodose vårt kulturarv.
- Nya gemensamma monument som alternativ till minneslund. Exempelvis: *block, murar, rösen, pelare eller ett gemensamt monument för enskild gravsättning.*

Dialogen mellan gravvårdsbranschen, begravningsbranschen, myndigheter för begravningsverksamhet samt de "vårdande enheterna" på begravningsplatserna är viktig och måste ske kontinuerligt. Ett bra tillfälle att påverka det framtida utseendet på våra begravningsplatser är, när de anhöriga väljer begravnings-

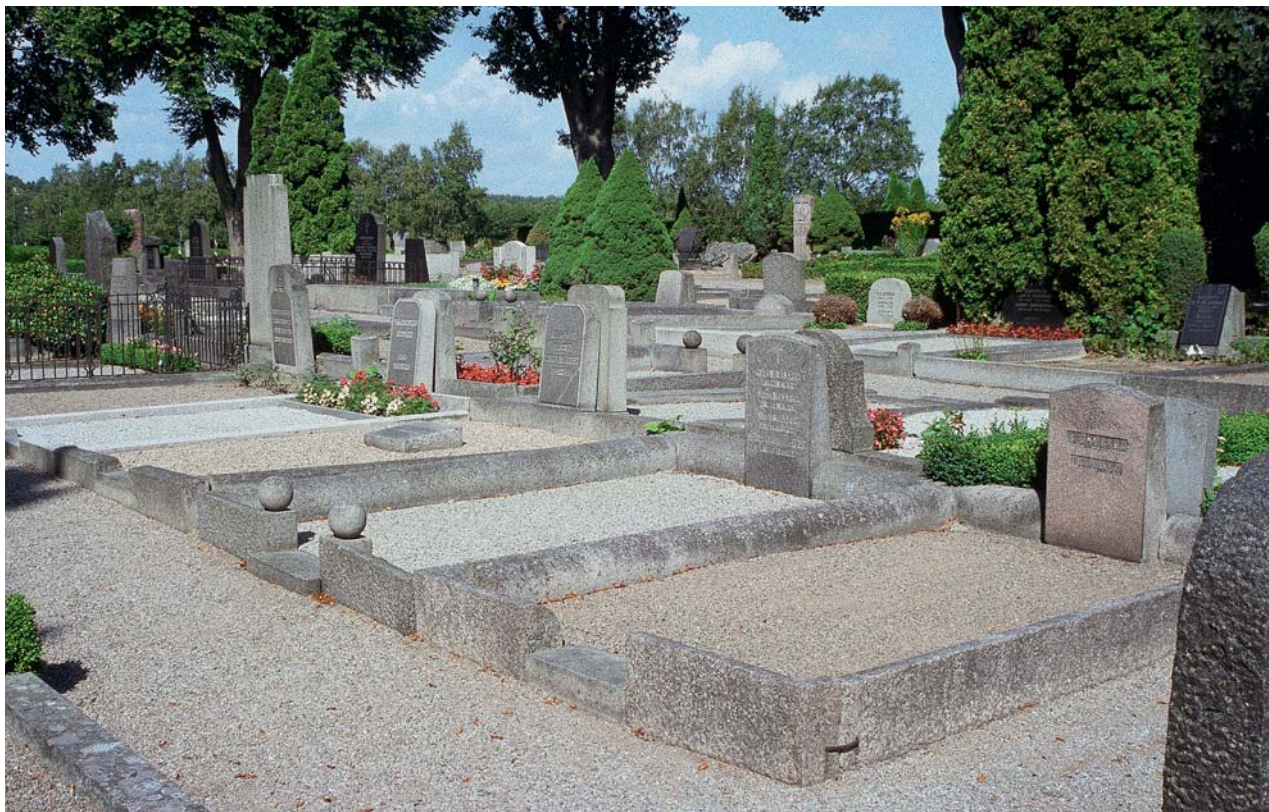
ningsätt eller köper gravvård för *första gången* eftersom de då är mer mottagliga för argument för utformning av gravvård och gravplats. Det är viktigt att de då får en korrekt och sakkunnig information.

Det krävs en stor utbildningsinsats av goda rådgivare för att bevara och utveckla vår gravvårds- och begravningskultur. Dessutom bidrar utbildningen till att bevara ett stort kunnande inom hantverk, utformning, materialkännedom, bearbetning, estetik och konst. Det krävs känsla, ansvar, etik och moral för den kulturgärning som utförs vid rådgivning och försäljning av en gravvård.

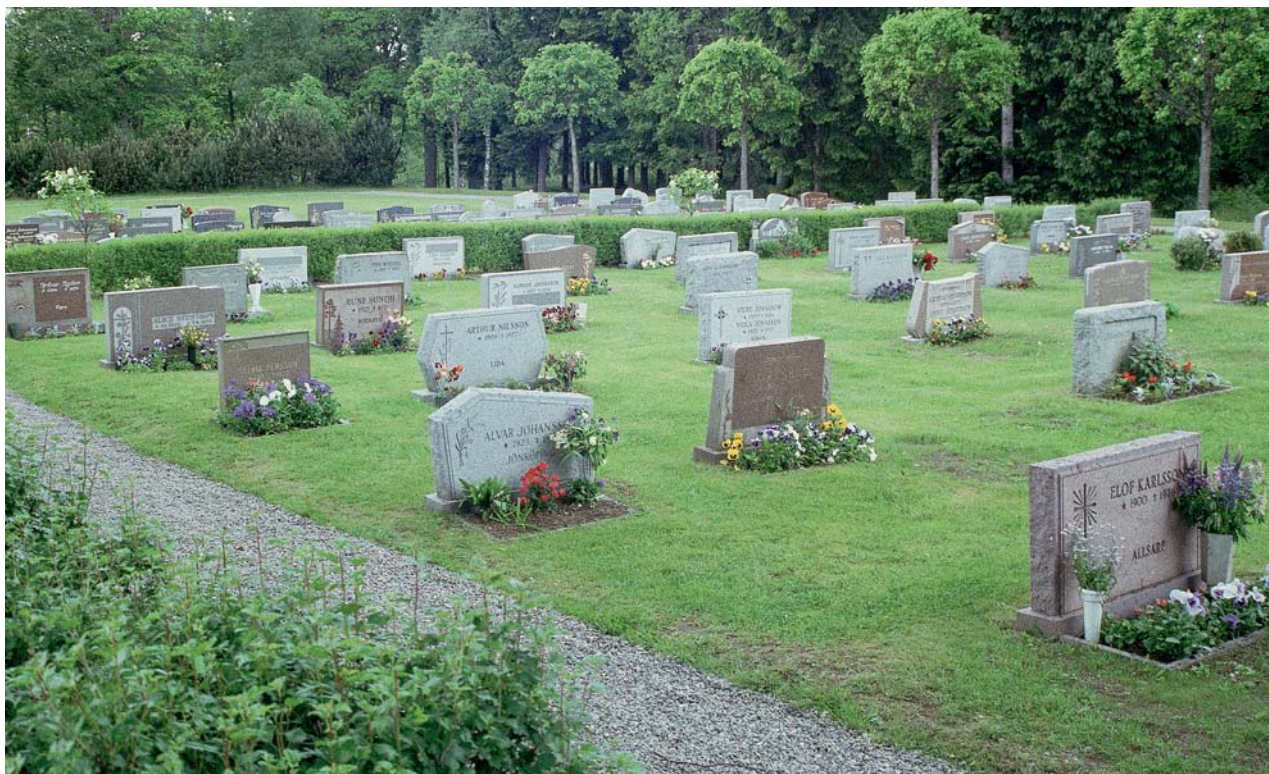
Varje ny gravvård är ett inslag som förändrar begravningsplatsens utseende. Det samma gäller när någon gravvård tas bort.

En katalog eller broschyr bör ses som *idéuppslag* och underlag för de anhöriga att utforma minnesvården personligt utan att den därmed behöver kosta mer.

Om vi ska ha möjlighet att vidareutveckla och bevara en god grav- och gravvårdskultur på våra begravningsplatser och ha kvalificerade hantverkare i gravvårdsbranschen, måste alla de, som är inblandade i information och vägledning av anhöriga, besitta ett stort kunnande.

Äldre gravkvarter från föregående sekelskifte eller början av 1900-talet.

Nyare gravkvarter, efter "Funktionalismen", från 1970 – 80-talet.

3 ORGANISATION, LAGAR OCH BESTÄMMELSER

Huvudman för begravningsverksamheten är Svenska Kyrkans församlingar och samfälligheter utom i två kommuner, Stockholm och Tranås.

3:1 LAGAR OCH FÖRORDNINGAR FÖR BEGRAVNINGSVERKSAMHETEN.

Den lagstiftning som gäller för begravningsplatserna är kulturminneslagen (KL), SFS 1988:950 från den 1 januari 1989 och begravningslagen (BL), SFS 1990:1144 samt begravningsförordningen (BF), 1990:1147 från den 1 april 1991.

I samband med relationsändringen mellan staten och Svenska kyrkan den 1 januari 2000 beslutades, att Svenska kyrkans församlingar och kyrkliga samfälligheter ska fortsätta att ansvara för begravningsverksamheten, alltså inneha huvudmannaskapet. Det finns två kommuner, Stockholm och Tranås, som är huvudmän för denna verksamhet sedan lång tid tillbaka.

3:2 HUVUDMAN OCH ANSVARIG FÖR BEGRAVNINGSVERKSAMHETEN OCH BEGRAVNINGSPLATSEN, är de territoriella församlingarna inom Svenska Kyrkan enl 2 kap1§ BL. Regeringen kan besluta, att ansvaret istället åvilar den borgerliga kommunen.

Huvudmannen ska hålla allmänna begravningsplatser med ett tillräckligt antal gravplatser och gravanläggningar av allmänt förekommande slag. Han

skall dessutom tillhandahålla gravplatser för dem, som inte tillhör något kristet trossamfund, antingen inom förvaltningsområdet eller inom närbeläget förvaltningsområde. Vilka åtgärder som ingår i begravningsverksamheten framgår av 9 kap 6§ BL.

Huvudmannen fullgör myndighetsuppgifter utan att vara en myndighet. Uppgiften som huvudman åvilar inom församlingen kyrkorådet och inom samfälligheten kyrkonämnden enligt begravningslagen. En annan ordning kan förekomma i större församling eller samfällighet genom att ett särskilt beslut tas i kyrkofullmäktige om att uppgiften som huvudman åvilar en kyrkogårdsnämnd.

De bestämmelser, som reglerar den kyrkliga organisationens uppbyggnad och arbetsformer, framgår av "Kyrkoordning och reglementen" från och med den 1 januari 2000. Reglementet reglerar nämndens verksamhetsområde och innehåller formalia för nämndens verksamhet.

Begravningsavgift. Genom relationsändringen (d.v.s. förändringen mellan kyrkan och staten enligt ovan) förlorade församlingarna och de kyrkliga samfälligheterna sin kommunstatus och kan därmed inte ta ut någon kyrkoskatt. En ny avgift, så kallad

begravningsavgift, infördes därför från den 1 januari 2000. Den gäller alla, som har en kommunalt beskattningsbar förvärvsinkomst. Intäkter och kostnader för begravningsverksamheten måste särredovisas från huvudmannens övriga verksamhet. De, som är medlemmar i Svenska kyrkan, får betala en så kallad kyrkoavgift i vilken begravningsavgiften är inräknad.

Begravningsombudet. Länsstyrelsen utser ett begravningsombud, som ska ta till vara de personers intresse som inte tillhör Svenska Kyrkan. Är kommunen huvudman finns inget begravningsombud.

Regler och krav för varje allmän begravningsplats

Gravkarta skall enligt 2 kap 5§ BL finnas över begravningsplatsen. I 3§ BF anges vilka krav, som skall ställas på en gravkarta. Samtliga gravplatser skall förses med nummer.

Gravbok och/eller gravregister skall föras över begravningsplatsen, 4§ – 6§ BF, och skall innehålla gravrättsinnehavare, gravsatta, stoftets eller askans läge inom gravplatsen och eventuella förändringar av rätten till gravplatsen.

Policy för begravningsverksamheten bör finnas och fattas av huvudmannen men är inget krav. Det kan vara bra att hänvisa till huvudmannens inställning och intentioner i vissa frågor, exempelvis avseende gravanordningar. Forsamlingsförbundet har exemplifierat typer av beslut, som huvudmannen bör ta generellt ställningstagande till.

Ordningsföreskrifter bör finnas för begravningsplatsen. Den borgerliga kommunen förutsätts tillgodose behovet av ordningsföreskrifter även för begravningsplatsernas del.

Gravplatsföreskrifter bör finnas och reglera ordningen på gravplatserna.

På grund av begravningsplatsernas stora kulturhistoriska värde skall dessa vårdas och underhållas så, att deras kulturhistoriska värde inte förvanskas. Detta gäller begravningsplatser som anlagts före 1940 – 4 kap 11§ KL. Vissa begravningsplatser står under statlig tillsyn genom Länsstyrelsen. Detta gäller även begravningsplats, som Riksantikvarieämbetet finner viktig genom sitt kulturhistoriska värde. Det krävs som regel Länsstyrelsens tillstånd att utvidga eller väsentligt förändra begravningsplatsen. För begravningsplatser anlagda efter 1940 krävs endast kommunalt byggnadslov.

3:3 Gravrätt

Var och en, som är folkbokförd inom församlingen, har rätt till en gravplats – 2 kap 3§ BL. Rätten till gravplatsen kallas gravrätt och gäller i 25 år från gravsättning och kan förnyas när gravrätten löper ut. En eller flera personer kan vara gravrättsinnehavare.

Sedan 1 januari 2000 skall huvudmannen för den

som är folkbokförd inom hans förvaltningsområde tillhandahålla gravplats under 25 år utan kostnad för dödsboet. Därmed upplåts gravplats endast i samband med gravsättning. Huvudmannen kan dock ha beslutat, att gravplats upplåts även för makan/en. Om det är ett minderårigt barn som gravsätts kan gravplats även upplåtas för föräldrarna.

3:4 GRAVRÄTTSSINNEHAVARENS RÄTTIGHETER OCH SKYLDIGHETER

Gravrättsinnehavaren har rättighet men ingen skyldighet att sätta upp en gravanordning. Han bestämmer vem som får gravsättas inom gravplatsen samt om gravanordningens utseende och beskaffenhet m.m. Till skyldigheterna hör att hålla gravplatsen i ordnat och värdigt skick.

Till gravanordning hör gravvårdar och andra gravöverbyggnader, stenramar, staket och andra liknande anordningar på en gravplats. Gravrättsinnehavaren bestämmer vidare om gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt, det vill säga anordnande av gravkulle eller grusyta, plantering av häck, prydnadsväxter, uppsättande av lyktor etc.

Kulturminneslagen sätter, genom omtanken om andra människor och intresset av en god gravkultur, gränser. Gravrättsupplåtaren/huvudmannen har rätt att besluta om begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt, 7 kap 26§ BL. Begränsningarna skall dock vara nödvändiga för *en god gravkultur*.

Begravningslagen och framför allt förarbetena till lagen i form av proposition, 1990/91:10 BL, försöker klargöra innebörden av vad som utgör *en god gravkultur*.

Begravningslagen och dess förarbeten klargör vilka syften föreskrifterna skall tillgodose. Lagens syften är att förhindra

- påtagligt störande inslag i känslig miljö
- otillbörligt kränkande gravanordningar
- gravanordningar, som utgör en fara för dem, som har intilliggande gravplatser, besöker begravningsplatsen eller utför arbeten där.

Föreskrifterna skall ge huvudmannen möjlighet att fullgöra sina skyldigheter enligt KL – att vårda och underhålla begravningsplatsen så, att dess kulturhistoriska värde inte förminskas eller förvanskas. BL förutsätter, att behoven kan skifta inom begravningsplatsen. Det bör finnas utrymme för stor frihet för gravrättsinnehavaren inom någon del av begravningsplatsen.

Ingen myndighet eller organisation kan sägas sitta inne med svaret på vad som är en god gravkultur. Besvärmyndigheten har prövat frågan oftast till förmån för gravrättsinnehavaren.

3:5 PRÖVNING AV GRAVANORDNING

Gravrättsinnehavare, som vill sätta upp en gravanordning, måste inge ansökan härom till huvudmannen. Vanligen inges ansökan av gravvårdsleverantören såsom ombud för gravrättsinnehavaren. Huvudmannen prövar därefter ansökan, 7 kap 27§ BL.

När gravanordning blivit uppsatt, får den inte utan medgivande av huvudmannen föras bort. Medgivande får inte lämnas, om det finns risk för att man förfar på ett ovärdigt sätt med gravanordningen BL 7 kap 28§.

När gravrätten löper ut, har gravrättsinnehavaren sex månader på sig att föra bort gravanordningen. Prövning enligt ovan skall dock först ske. Är gravanordningen inte bortförd inom sex månader blir den upplåtaren/huvudmannens egendom, 7 kap 36§.

Har huvudmannen blivit ägare till gravanordningen, måste den bedömas bl.a. för sitt kulturhistoriska värde. Den kan lämnas kvar på gravplatsen eller

ställas upp på annan lämplig plats, 7 kap 37§. För att fastställa det kulturhistoriska värdet brukar huvudmannen inhämta råd från länsmuseum eller länsantikvariern. En inventering av begravningsplatsens gravanordningar bör därför ske. Återanvändning är en möjlighet, som bör prövas. För att huvudmännen ska kunna avgöra vad som är bevarandevärdt och hur gravvårdarna i övrigt skall hanteras, bör ett policydokument utarbetas.

Prövning av sakfrågor. Huvudmannens beslut i ärenden enligt begravningslagen kan överklagas till Länsstyrelsen för prövande av sakfråga. Den som inte är nöjd med Länsstyrelsens beslut kan överklaga till Länsrätten, Kammarrätten och slutligen till Regeringsrätten.

Ingen myndighet eller organisation kan sägas sitta inne med svaret på vad som är en god gravkultur. Besvärsmyndigheten har prövat frågan oftast till förmån för gravrättsinnehavaren.

3:6 ÖVRIGT OM ORGANISATION, BESTÄMMELSER OCH ÖVERENSKOMMELSER I GRAVVÅRDSBRANSCHEN

- *GRO – Gravvårdsfirmornas Riksorganisation* – är branschföreträdare för gravvårdsbranschen och innefattar tillverkande-, service- och försäljningsföretag. GRO är en sektion inom SSF – Sveriges Stenindustriförbund. Mer om organisationerna finns på hemsidorna www.sten.se och www.gravvardar.org
- *Leveransbestämmelser vid avtal för köp av gravvård* eller gravöverbyggnad gäller vid försäljning av gravvård med därtill hörande montering på gravplatsen. Konsumentköplagen SFS 1990:932 efter överenskommelse mellan KO/KOV och GRO. Dessa leveransbestämmelser erhålles genom GRO:s hemsida som pdf-fil för utskrift www.gravvardar.org

- *Leveransbestämmelser vid avtal för reparation av gravvård* eller gravöverbyggnad, del därav och därtill montering på gravplatsen. Med reparation menas textkomplettering, rengöring, renovering, omarbetning och liknande åtgärder. Bestämmelserna gäller inte nya gravvårdar utom då kunden håller med eget material. Baserad på Konsumenttjänstlagen SFS 1985:716 efter överenskommelse mellan KO/KOV och GRO. Dessa leveransbestämmelser erhålles genom GRO:s hemsida som pdf-fil för utskrift www.gravvardar.org.
- *Etisk överenskommelse mellan KO/Konsumentverket och Gravvårdsfirmornas Riksorganisation*, GRO av den 1 juli 1994, och som alltjämnt är gällande för branschen. Överenskommelsen finns i sin helhet på GRO:s hemsida www.gravvardar.org

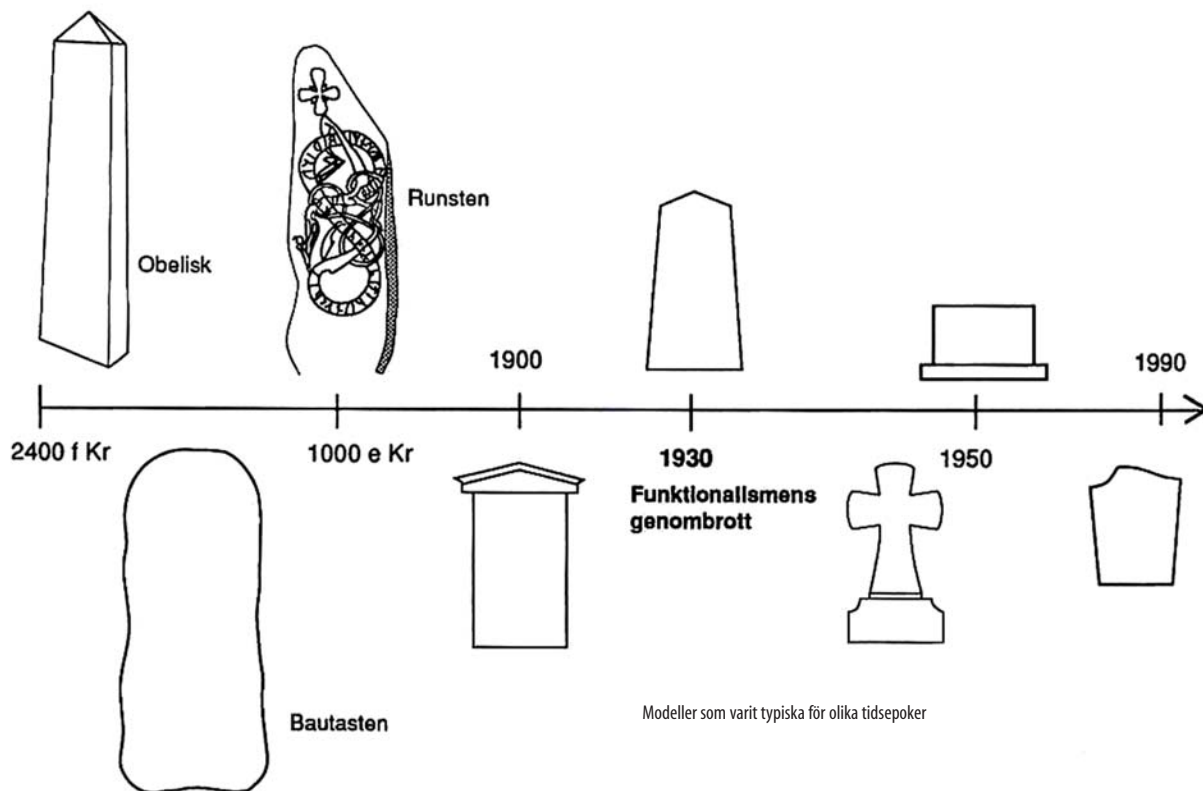
FRAMSIDA

		GRANIT GNEJS KVARTSIT							KALKSTEN SANDSTEN			MARMOR			SKIFFER			
		Polerad	Finslipad	Blästrad	Flammad	Krysshamrad	Kryssräfflad	Räfflad	Råkopp (Klovyta)	Slipad (endast sandsten)	Hyvlad (endast kalksten)	Läger-, tandhugg.	Krysshamrad	Finslipad	Läger-, tandhugg.	Krysshamrad	Klovyta	Finslipad
KANTSIDA, TOPPSIDA	Polerad	●●																
	Finslipad		●●							●●				●●			●●	●●
	Sågad																●●	●
	Blästrad	●●	●●	●●	●	●	●	●			●●	●	●●	●	●	●	●●	●●
	Flammad ¹⁾				●													
	Krysshamrad				●	●●	●●	●●						●	●	●●		
	Klovyta/Råkopp	●●	●●	●●	●●	●●	●●	●●	●●		●●			●	●	●		
BAKSIDA	Polerad	●●																
	Finslipad		●●							●●				●				
	Flammad				●													
	Blästrad	●●	●●	●●	●●	●●	●●	●●	●●	●●	●●	●	●●	●	●	●	●	●
	Krysshamrad					●●	●●	●●	●				●	●	●	●		
	Klovyta/Råkopp	●	●	●	●	●	●	●	● ²⁾		●●						●●	●●
SOCKEL	Polerad	●●																
	Finslipad		●●										●●	●	●			
	Sågad									●	●●	●●	●●				●	●
	Blästrad	●●	●●	●●	●	●	●	●	●	●●		●	●	●	●	●	●●	●●
	Krysshamrad					●●	●●	●●	●		●●	●●	●●	●	●	●●		
TEXTTYPER	Djupblästrad			●●	●●	●●	●●	●●	●●	●●	●●	●●	●●	●●	●●	●●	●●	●●
	Upphöjd	●●	●●	●		●●				●●				●			●●	●●
	Försänkt förgylld	●●	●●								●●	●●	●●	●●			●●	●●
	Försänkt målad	●●	●	●●	●●	●●	●●	●●	●●		●●	●●	●●	●	●	●	●●	●●
	Försänkt V-huggen	●●	●							●●	●●	●●	●●	●●				
	Försänkt planhuggen	●●	●							●●	●●	●●	●●	●●				

1) rundad kant i kombination med flammad baksida 2) Endast vissa stensorter och beroende av dimension

Tabell över olika ytbearbetningar och texttyper på gravvårdar. Med utgångspunkt från lämplig ytbearbetning på stenens framsida kan bearbetning på kanter och texttyp väljas. Om man som exempel utgår från finslipad framsida på grå granit så kan man se att mycket lämpliga ytbearbetningar på kant- och toppsida är finslipad, blästrad och råkopp. Lämpliga texttyper är upphöjd, försänkt förgylld, försänkt målad, försänkt V-huggen samt försänkt planhuggen.

4 UTFORMNING

Gravvårdarnas utseende varierar stort. Det är naturligtvis mycket beroende av vid vilken tid den har tillverkats. Teknik, hantverkskunnande, materialförekomst, transportmöjligheter m.m. har haft en stor betydelse vid utformningen. Detta ger oss också möjlighet att kunna fastställa en stens ålder och härkomst. Besöker man en begravningsplats kan man i kvarteren följa "årsringarna" i ett historiskt perspektiv.

Vårdens utformning kan indelas i följande avsnitt:

- form och storlek
- färg och material
- bearbetning
- texten med val av typsnitt och innehåll
- dekorer och symboler
- utsmyckning av vård och gravplats

Dessa påverkar i stor utsträckning det framtida utseendet, åldrandet och underhållet.

Variationsmöjligheterna är oändliga och ger den enskilde stora möjligheter att efter egen känsla, fantasi, kreativitet och med hjälp av rådgivare och hantverkare forma en personlig gravvård.

Det är viktigt att alla personliga önskemål framkommer, liksom att lokala traditioner, etniska och religiösa hänsyn är kända, för att på ett värdigt sätt kunna förverkliga den slutgiltiga utformningen.

Vid tillverkning av en gravvård finns alltid proportion och harmoni med som en grundläggande faktor. Upplevelsen av vården skall vara i balans. Balansen ska finnas i vårdens slutliga utseende och finnas sammantaget mellan form och proportion samt dekor, text, textstil, textutformning och övrig utsmyckning.

Proportionen har en grundregel som ofta återkommer nämligen det "Gyllene snittet". Gyllene snittet är en proportionsbeteckning som har en historia sedan snart 6000 år och som genom hela historiens alla kulturer varit normgivande i arkitektoniska och konstnärliga sammanhang. Det Gyllene snittet konstruerades med passare och linjal av Pytagoréerna för ca 2500 år sedan, men denna proportion var känd långt tidigare. Bland annat har den uppmätts i Kung Wadjis gravvård i Egypten från ca 3900 år f.Kr.

Gyllene snittet är förhållandet mellan bredd och höjd enligt formeln $m/M = M/(m+M)$ där "M" står för det längre måttet och "m" för det kortare måttet. Förhållandet gäller såväl höga som låga stenar. Måttförhållanden stämmer ungefär med några av våra vanligaste storlekar: 80 x 50, 90 x 55, 100 x 60 cm. Gravvården och gravplatsens utformning ska vara i balans och ta stor hänsyn till miljön i gravkvarteret och begravningsplatsen.

4:1 FORM

Vårdens form kan indelas i olika grupper efter sin form och proportion – dels i:

- geometriska former (ensamma och i kombinationer)
 - fria former (bågiga, böjda, oregelbundna etc.)
- dels i:
- höga smala
 - låga breda
 - liggande stenar eller hållar

I Sverige har gravvårdens utveckling i formhänseende varierat genom historien. Efter hällristningarna kom våra vikingastenar eller bautastenar och skeppsättningarna – höga ofta smala klippblock som restes överallt, där vikingarna drog fram. Från den första kristna tiden är lämningarna mer sparsamma men från 15-1600 talen börjar exemplen bli mer talrika. Den tekniska utvecklingen och den sociala och politiska förändringen kan följas tydligt från början av 1800-talet och upplysningstiden, genom industrialiseringen, funktionalismens genombrott kring 1930 och fram till nutid.

4:2 FÄRG OCH MATERIAL

Råmaterialen bryts och har brutits i så gott som hela landet med tyngdpunkten i Götaland och Svealand. Olika färger och kvalitéer gör att dessa förädlats och spritts inom landet och internationellt.

Ofta har enstaka stensorter varit dominerande inom ett område, vilket är naturligt med hänsyn till lokala fyndigheter och hantverkare samt kostnader för transporter etc.

Historiskt kan lokala stensorter följas på äldre gravkvarter och begravningsplatser. Särskilt tydligt är detta i regionala områden såsom Öland och Gotland med sina egna stensorter och detta kan exemplifieras på många andra håll.

En viss import av granit förekommer företrädesvis från Finland och Norge. Detta beroende på stensorternas speciella färg- och kontrastegenskaper.

Gravvårdar i andra material förekommer i mindre omfattning. Det vanligaste materialet förutom sten har varit metall. Då som smidda eller gjutna gravvårdar där det funnits tradition och duktiga smeder eller ett lokalt järnbruk i trakten. I Småland finns många gjutna gravvårdar från 1800-talet. Dessa är tillverkade på bl.a. Huseby bruk. Ett annat exempel är smidda Ekshäradskors i Värmland. Träkors och "gravbräda" har varit vanligen förekommande i historien, främst för "vanligt folk". Idag förekommer gravvårdar i trä i mycket ringa omfattning.

Ett stenmaterial för gravvårdar bör besitta goda egenskaper för att vara attraktivt, ha en lång livslängd och motstå påverkan av sol, regn, blåst och nedfall av bland annat svavel och sot.

- Färg och kontrastegenskaperna är nog de mest påtagliga. Ju större kontrastegenskaper eller variation ett material har mellan olika bearbetningar, desto mer värdefullt anses stenmaterialet vara.
- Vattenupptagningsförmågan skall vara så låg som möjlig. (se Natursten, delarna Stenkartoteket och Allmänt).
- Frostbeständighet och kemisk resistens är av betydelse för att motstå de nedbrytande egenskaper som finns i naturlig utomhusmiljö, exempelvis etablering av alger, lavar och mossor. Stenen bör också vara tålig mot skador vid hantering etc.

Förenklat kan stenmaterialet i gravvårdarna indelas i två huvudgrupper: silikatsten och karbonatsten.

1. Silikatsten

Till silikatsten räknas stentyper, som huvudsakligen består av silikatmaterial (med SiO₂ som karakteristisk beståndsdel). Kännetecknande för dessa material är, att de består av "sura" mineraler och tål därför sura medel relativt bra. De är också hårda och tål mekanisk påverkan relativt bra. Hit räknas vad som i dagligt tal betecknas graniter (granit, gnejs, kvartsiter, diabas, syenit), kvartsitskiffer och silikatbunden sandsten. Dessa stentyper är helt dominerande på svenska kyrkogårdar.

2. Karbonatsten

Karbonatsten, marmor, kalksten och kalciumbunden sandsten består huvudsakligen av karbonatmaterial (med CO₃ som karaktäristisk beståndsdel). Dessa består av basiskt material och är därför känsliga för sura medel. De är relativt mjuka, varför de i begränsad utsträckning tål mekanisk påverkan. Kalksten tål ej tösalt. Karbonatsten finns endast i begränsad omfattning på våra svenska kyrkogårdar.

4:3 YTBEBARBETNING

Bearbetning av stenens ytor skapar tillsammans med övrig utformning och utsmyckning av stenen de kontraster och effekter man önskar uppnå. Mörkare stensort ger oftast skarpare kontraster mellan olika bearbetningar medan ljusare stensort oftast ger en mjukare övergång.

Beskrivning av olika förekommande ytbearbetningar:

Polerad yta

Förekommer på granit, diabas och gnejs. Den polerade ytan framhäver kulören i materialet på det bästa sättet. En polerad yta skapas genom bearbetning med polersegment. Det är den jämnaste, mest motståndskraftiga och underhållsfria yta som kan erhållas på sten (slät speglande yta).

Finslipad yta

Kan förekomma på silikatmaterial samt rekommenderas för kalksten och marmor.

Andra benämningar är "mattpolerad" (slät, ej speglande yta).

Grovslipad eller blästrad yta

Förekommer på silikatmaterial samt kalksten och marmor. Uppstår efter klingsågning där ytan antingen grovslipas och/eller blästras. Ytan är jämn, matt och småkornig. Detta är det standardutförande som normalt finns på kanter, baksidor, socklar, ramar och blomlistor.

Krysshamrad yta

Förekommer på silikatmaterial samt kalksten och marmor. Användes oftast på gravvårdar för att få fram god nyansbrytning mot andra ytbearbetningar för exempelvis profiler, texter, dekorer etc.

Ytan hamras med mejsel i en handhållen eller automatisk lufthammare oftast från en jämnt sågad yta till den karaktäristiska krysshamrade ytan. Graden, eller grovleken på ytan, skapas av verktyget "krysshammaren", som i grovlek går från grad 0 till grad 5 beroende på användningsområde, i vissa fall materialval och/eller det utseende man önskar.

I gravvårdssammanhang används oftast grad 3 – 5. Andra benämningar är *gradhuggen och finhuggen yta*.

Pikad eller spetsmejslad yta

Den grövsta graden, 0:an, kallas också "*pikad*" eller spetsmejslad yta eller 0-huggen. Man använder här en spetsig mejsel och hugger upp en ruggig yta som kännetecknas av ljusa märken efter slagen med mejseln. Denna bearbetning används oftast till inramande effekter eller som ersättning för klov- eller råhuggen yta.

Räffelhamrad

Huggs med speciella mejslar med vilka man skapar jämna "*räfflor*" som effekter vid exempelvis inramningar av text- eller dekorområde etc.

Mönsterhuggning – krysshamrad, lågerhuggen

En äldre förekommande bearbetning med speciella verktyg för ytor på framför allt kalksten.

Bearbetningen skapar olika rut- eller räffelmönster av ytor, inramningar av kanter eller kring texter och dekorer.

Flammad yta

Ytan uppstår vid speciell flammingsprocess med en gaslåga som förs över stenytan. Stenkristallerna visar här sin naturliga lyster. Behandlingen ger en ton, som väl sammanfaller med materialets normala

utseende vid kilad- eller råhuggen yta. Andra benämningar är *bränd eller rustik yta*.

Råkilad yta

Naturlig råyta som uppstår vid kilning av vissa lämpliga stensorter (för att begränsa alltför stora pottor och knölar i ytan, +/- 3 cm). Andra benämningar är *råkopp eller klovyta*.

Klovyta

Naturlig råyta som förekommer på kalksten och skiffer.

Råarbetade kanter

Naturlig råyta som uppstår vid handhuggning (och/eller kilning) av gravvårdens kanter där kantjärn används, utgör en bra kontrast mot andra bearbetade ytor och har färg- och ytstruktur som liknar rå eller flammad yta.

Speciella bearbetningar

Det förekommer ibland speciella bearbetningar, som kan vara beroende på något speciellt material, unik hantverksmetod etc. Det kan också gälla att återskapa eller restaurera äldre gravvårdar med sina ursprungliga (dåtida) hantverksmetoder.

4:4 TEXT – STIL, TEXTTYP OCH INNEHÅLL

Texten är en viktig del för att skapa enhet och harmoni med övrig utformning. Våra gamla runstenar kan bli förebild eller inspiratör för att kombinera stenens budskap och form till en estetiskt tilltalande helhet. Många faktorer inverkar vid utformning av texten. Naturligtvis betyder den personliga smaken och känslan mycket men också den tradition, som skapats på begravningsplatsen och inom gravplatsen och gravkvarteret, liksom bearbetning på vården samt bedömning av framtida underhåll m.m.

Våra kyrkogårdar återger en kulturell historia – i detta perspektiv är det av stor vikt att det sker en smakfull utformning av gravvården med framför allt dess texter, typsnitt och symboler liksom utföranden i övrigt. Utöver personlig smak behövs därför också en rådgivning från fackman.

Textens huvudbudskap är namnen – förnamn, efternamn och eventuella födelsenamn – födelse- och dödsdata. Viktigt är också födelse- och dödsort, härkomst, titel och hobby samt personliga omnämmanden m.m. Andra budskap är vackra ord, uttryck, sentenser från egen eller allmän poesi eller lyrik.

4:5 TYPSSNITT

Inom de flesta områden på gravvårdssidan sker förändringar långsamt, så är det också vid val av typsnitt och textutformning.

Influenserna för stilutformning har under historien kommit från kontinenten, men det var bokstavs-tecknaren Karl-Erik Forsberg, som mer än någon annan lade grunden till nutidens moderna stilar inom svensk stenindustri.

Ursprunget för texter på gravvårdar är, precis som vid tryck, de klassiska stilarna. Från början var det endast i versaler för huvudbudskapet på stenen medan citat etc. kunde innehålla även gemena bokstäver. Under senare år har olika skrivstilar kommit till större användning.

Antikva, som är den ursprungliga bokstavsformen, har lagt grunden för våra svenska stilsorter.

Teknikens framsteg med bl.a. datagravering medför också, att valmöjligheterna av stilar lättare förändras. Det finns därmed också en fara för att gravvårdens utformning på sikt utarmas. Känslan för kvalitet, tradition och estetik får minskat utrymme genom bristfällig utbildning och information hos yrkesfolk och rådgivare.

Texten utformad med egen skrivstil eller namnteckning (faksimil) ger budskapet och gravvården en egen och oefterhärmlig utformning och bör rekommenderas.

Några av de mest förekommande stilarna kring milliennieskiftet visas här nedan:

Stilprover

**ABCDEFGHIJKLMN
OPQRSTUVWXYZ**

ABCDEFGHIJKLMN
OPQRSTUVWXYZ

*ABCDEFGHIJKLMN
OPQRSTUVWXYZ
abcdefghijklmnopqrstuvwxyz*

*ABCDEFGHIJKLMN
OPQRSTUVWXYZ
abcdefghijklmnopqrstuvwxyz*

*ABCDEFGHIJKLMN
OPQRSTUVWXYZ
abcdefghijklmnopqrstuvwxyz*

4:6 TEXTTYPER

Försänkt text:

- *försänkt omålrad* (blästrad) – användes nästan uteslutande för svart diabas, när textytan är polerad eller finslipad. Synbarheten av texten blir otidlig i fuktig väderlek.
- *försänkt målrad* – färgen som används är blank lackfärg i olika nyanser och kulöre. Vanligast är svart, silver eller gråvit men andra kulörer förekommer alltmer. Vid text med gråvit färg anpassas kulören efter färgen till den stensort den används till – ju mörkare stensort ju gråare färgnyans.
- *försänkt förgylld* – guldets karat läggs i gul färg eller s.k. guldgrund eller fransk fernissa.
- *försänkt djupblästrad* – blästras till ett djup av ca 5 – 8 mm. Får genom sitt djup en skuggverkan som ökar dess tydlighet - kallas också djupförsänkt. Lämplig på matta, gradhuggna, flammade eller råa ytor.
- *försänkt efterhuggen* – efter gravering och blästring av texten hugges botten i texten med meisel så att kontrasten ökar och synbarheten vid exempelvis våt väderlek ökar.
- *försänkt fasetthuggen* (s.k. handhuggen eller V-huggen text)
- *förgylld fasetthuggen* – vid förgyllning av fasetthuggen text får guldets en ökad glans då ytan i textens botten är jämnare och reflexerna därmed ökar.

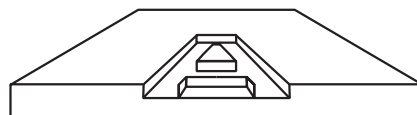
Upphöjd text:

- Upphöjd polerad text, där ytan runt texten försänks ca 2 – 3 mm med bottenytan krysshuggad (gradhuggen).
- i band – texten lägges i band/rader med området runt om polerat.
- i ruta – texten eller textgruppen innefattas i en ruta som band ovan.
- friliggande text, där all polerad yta borttages och krysshuggas som bottenytan ovan.
- upphöjd text, mer än 4 mm –
- upphöjd text med rå, finhuggen eller flammad översida på blästrad botten, oftast 5 – 6 mm hög.
- upphöjd kupörhuggen (skulpterad) text, 8 – 10 mm upphöjd text med översidan rundad skulpterad – finhuggen /skrapad eller blästrad mot finhuggen botten.
- upphöjd rundslipad (grov- eller finslipad) text, 8 – 10 mm utformad som kupörhuggen med översidan jämnslipad till grov- alt. finslipad eller i undantagsfall polerad yta.

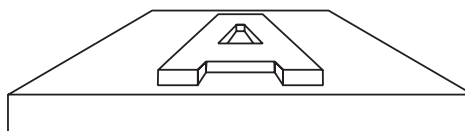
Metalltext

(brons, mässing, koppar, bly och eloxerad aluminium)

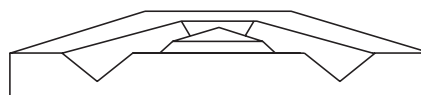
- blank obehandlad
- brun eller svartoxiderad
- grönoxiderad
- blankslipad
- blanklackad
- svartmålad
- förgylld
- naturpatinerad (ej slipad)

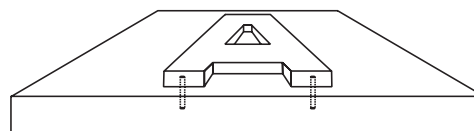
Försänkt text

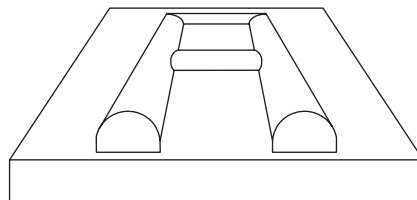
Upphöjd text

Försänkt fasetthuggen text

Metalltext

Upphöjd kupörhuggen text

4:7 TEXTUPPSTÄLLNING

Textens uppställning och disposition är viktig både för det budskap och den information som ges såväl för balans och estetik hos gravvården som för utformningen av vården och gravplatsen i dess helhet.

Historiskt var det alltid mannen, hufvudern och släktens överhuvud som kom först med titel och övriga personliga preferenser. Därefter följde hustrun eller makan och i förekommande fall barn etc. Med ökad jämställdhet har det skett en förändring så till vida, att allas namn nämns i sin helhet och att oftast den som avlider först också sätts överst. Förekomster som Familjegrav med endast familjefadern omnämnd har nästa helt försvunnit.

Namnen – förnamn och efternamn – skrivs enligt branschpraxis, med något högre bokstäver, normalt ca 20% än övrig text. Därefter följer övriga uppgifter såsom datum och årtal, eventuella födelsenamn, titel eller hobby, boende- och dödsort, härkomst, personliga omnämmanden och upplevelser etc. liksom vackra ord, uttryck eller sentenser. (Vid exempelvis 40 mm hög text för namn kommer normalt övrig text att bli mellan 25 och 30 mm).

Här följer några olika uppställningar, som kan anses spegla de senare årens vanligaste uppställningar.

HANS KARLSSON
*12.3 1927 +19.5 2003
ANNA KARLSSON
*11.6 1928 +3.11 2004
ORTHOLMEN

SVENSSON
JONAS HERTA
1924 – 1999 1926 - 2004
PÅBODA

Pedagogen
Hanna Hjelmheden
Född Fredriksson
f. Sveg 12/3 1932 - d. Falun 3/9 2004

Lisa
Henning
1929 - 2003

CARLSTRÖM
HARTVIG
*1916 +2001
HELMI
*1919 +2004

4:8 VACKRA ORD, UTTRYCK OCH SENTENSER

För att ge ett extra värde åt gravvården tillfogas ibland några ord eller en sentens, som ger de anhöriga en särskild känsla eller uttryck för ett inre behov för att lättare kunna bearbeta sorg och saknad.

Kanske är det någon anhörig eller den avlidne själ, som författat något ord eller en sentens som betydligt mycket för kretsen av de närmaste. Alternativt kan orden vara något, som den avlidne har upplevt, gjort eller utträtt. Uttrycket eller sentensen kan bli ett komplement till vårdens och gravplatsens yttre disposition för att skapa balans och harmoni.

Några vanliga ord och sentenser:

Vila i frid

Ditt minne lever

Tack för vad du gav

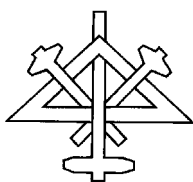
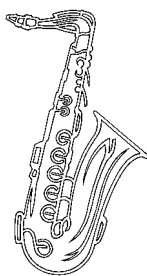
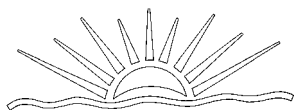
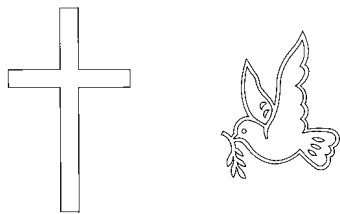
Herren är min herde

Kristus vårt hopp

*Någonstans inom oss
är vi alltid tillsammans
Någonstans inom oss
kan vår kärlek aldrig fly*

Familjegravvård med riklig information, Nättraby kyrkogård, Blekinge län.

4:9 SYMBOLER OCH DEKORER

Vårdens utformning kröns ofta med en symbol eller utsmyckas med olika dekorer för att ge framsidan en sammantagen helhet med vårdens och gravplatsens övriga utformning. Symbolerna kan också i bild uttrycka de anhörigas behov, känsla och respekt inför bearbetning av sorg och saknad.

Ordet SYMBOL kommer från grekiskan och betyder sammanfoga och var ursprungligen ett igenkänningstecken. Det kunde vara exempelvis en sönderbruten ring. Om två personer hade varsin hälft kunde den i ett annat sammanhang fogas samman och fungera som ett slags legitimering eller pass.

Idag har symboler smälts samman, sammanfogats till enheter. Symboler säger långt mer än vad texten någonsin kan göra.

Symbolspråket är internationellt, överbrygger tidsåldrarna och utgör en sammanfattning av årtusendens tänkande och människors drömmar. Den fulländade symbolen tillfredsställer alla aspekter av människan – hennes ande, hennes intellekt och hennes känslor. Symbolen är alltid en del av den verklighet den gör begriplig och samtidigt uttrycker den helheten.

Symbolerna speglar ofta den tid den representerar och den betydelse som exempelvis religion, etnisk eller nationell tillhörighet har.

I Sverige kan vi se, att gravvårdar från 1800-talet och början av 1900-talet hade övervägande kristna symboler med kors som den viktigaste och mest förekommande. Under senare år har natur, hobby, yrke etc. allt mer ökat i omfattning.

Liksom symbolspråket är internationellt är blomspråket också det. Eftersom blommor och växter idag utgör en stor del av dekorerna och symbolerna kan mycket av uttrycken på våra gravvårdar läsas med olika betydelse.

Våra landskap har sina olika symboler. Många olika sammanslutningar, ordenssällskap, liksom våra gamla hantverksyrken har sina symboler och emblem – ofta är dessa framtagna, långt tillbaka i historien, några under skräväsandets tid.

4:10 UTSMYCKNING AV VÅRD

Vården kan på olika sätt utsmyckas

- genom utformning med olika profiler, såsom topp, hörn- eller längdprofiler
- genom komplettering med sidostycken, kapitäl, pelare, mellansocklar, förlängning av sockel m.m.
- med skulpturer eller skulpterade ornament i relief utförda i samma stenmaterial, sammanfogade och/eller monterade på vården
- genom att olika utsmyckningar i annat material monteras på vården, exempelvis duva, fågel, kors, fjäril etc. i metall, glas, sten, konstmaterial som marmorit, keramik etc.

Utsmyckning monterad på gravvården

4:11 Utsmyckning av gravplats

En gravplats domineras av själva gravvården men den består också av en större eller mindre yta, som kan utformas och förskönas med enkla medel eller mer kostsamma attribut. Hur gravplatsen utformas är också beroende på vilken omfattning framtida skötsel ska ha. Att utforma gravplatsen så att gravskötseln minimeras eller platsen blir nästan helt underhållsfri är frågor, som bör diskuteras före beställning av gravvården.

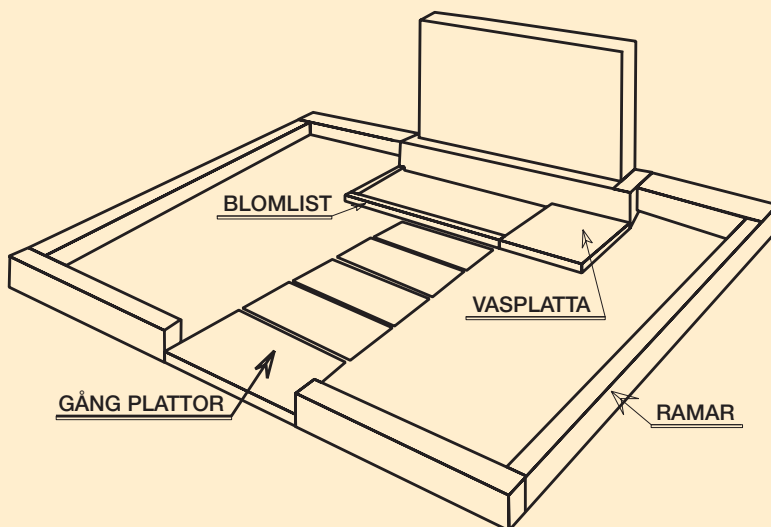
Gravplatsen kan kompletteras och utsmyckas på olika sätt, dels genom anläggning med olika växter och planteringar, dels genom:

- anläggning av inramad rabatt med s.k. blomlist runt en planteringsyta
- inramning av gravplats med s.k. gravramar, där ytan inom gravanläggningen kan förses med inramade rabatter i variation med singel m.m.
- gångplattor på gravplatsen fram till gravvården
- vasplattor i kombination med rabatter och planteringsytor
- vaser och planteringsurnor
- planteringslådor – självvattnande – med eller utan inramningar
- ljushållare och ljuslyktor
- gravlock över hela eller del av gravplatsen.
- anläggning av gravkammare
- anläggning av sarkofag
- inhägnad av gravplatsen med staket i kombination med rammar och stolpar
- inhägnad av gravplatsen med kätting i kombination med rammar och stenstolpar.
- utsmyckning av gravplats med byst eller skulptur av den avlidne eller med ett konstverk för ren utsmyckning.

4:12 TOLERANSER

Den tradition för tillverkning av gravvårdar som finns idag har formats från manuellt stenhantverk baserat på att utnyttja det stenämne som valts och som för tillfället varit tillgängligt. Detta har medfört en vid tolerans och acceptans av måttvariationer.

Av SSF och GRO rekommenderade måttoleranser:

Höjd, bredd och längdmått vid sågade och bearbetade ytor. Enligt branschpraxis accepteras en avvikelse på +/- 2%.

Höjd, bredd och längdmått vid råarbetade ytor. Enligt branschpraxis accepteras en avvikelse på +/- 5%.

Tjocklekar vid sågade och bearbetade ytor. Enligt branschpraxis accepteras en avvikelse på +/- 10%.

Tjocklekar vid råarbetade ytor. Enligt branschpraxis accepteras en avvikelse på +/- 20%.

5 MONTERING

Gravvård monteras på synlig sockel efter grundläggning.

Äldre grundläggning och montering.

I äldre tider monterades monument och gravvårdar som s.k. jordfasta stenar ofta på frostfritt djup. De större stenarna och monumenten fraktades fram till platsen och placerades med underlägg i mitten och under toppen varefter det grävdes en håla under den del, som skulle ner i marken. När hålet var tillräckligt djupt vägdes stenen upp, kilades på plats och fixerades. Med enkla medel kunde man med hjälp av den tekniken hantera stora och imponerande stenar. Då inte vårdens markdjup var tillräckligt, förankrades och fixerades den sinnrikt med sten och grus.

För att undvika eller försvåra fuktvandring från marken upp i stenen monterades monumenten med tiden på en synlig marksockel. Mellan sockeln och monumentet placerades ofta tjärpapp eller blyplattor. Detta för att skapa en utjämning för bättre anläggning mellan stenytorna och en distans för att hindra fuktvandringen.

Basen på vårdens skulle vara kraftig för att stenen skulle stå stadigt med en rejäl anliggningsyta mot sockeln. Någon ytterligare förankring eller fixering förekommer inte förrän under 1920 – 30-talen men då endast sporadiskt. Anledningen till detta var att man efter den s.k. "funktionalismen" fick mindre och tunnare stenar, som inte hade tillräcklig yta

mot sockel eller hade otillräcklig förankring i marken. Tyvärr var förankringarna av vanligt järn, vilket har medfört många stora problem med rost, som efter ett antal år sprängt såväl sten som sockel. Dubbar i mässing och aluminium förekom också men hade tyvärr inte önskad hållfasthet.

Först under 1960 och 70-talen kommer allmänna krav på s.k. dubbning av gravvårdar. Anledningen var, att såväl besökare som kyrkogårdsarbetare skadades, när dåligt förankrade stenar föll. Det ställdes då krav från bl.a. yrkesinspektionen på att gravvårdarna måste förankras i marken och dubbning ske mellan i gravanläggningen ingående lösa delar.

En nästan hysterisk aktivitet startade med dubbningar på merparten av landets kyrkogårdar, tyvärr utan noggranna och genomtänkta instruktioner.

Inom stenindustrin och GRO, Gravvårdsfirmornas Riksorganisation, utarbetades det under 1970-talet riktlinjer till bestämmelser för dubbning och förankring av gravvårdar i samarbete med CGK, Centrala Gravvårdskommittén. Efterlevnaden av dessa var på många håll dålig. Det förekom stora variationer i monteringsätt, vilket omöjliggjorde en rationell hantering av monteringen. GRO föreslog därför CGK att omarbete de befintliga rekommendationerna för att få dem mer enhetliga.

GRO:s monteringsanvisningar.

GRO fastställde själva ett monteringsätt för standardgravvårdar genom att ta fram en dold sockel (GRO-sockel) i armerad betong/Leca (cementblandad lättklinker kvalitet med volymvikt 1000 kg/m³ och med armering av polypropylenfiber, tryckhållfasthet (5 mpa), höjd 25 cm och bredd i basen 25 cm, längden anpassas till lägsta vårdens/textstenens bredd. Sockeln förankras under befintlig sockel eller direkt i vårdens ca 5 – 10 cm under mark. Förankringen mellan sockel och olika lösa delar inom gravanläggningen utförs med rostfrisyraståldubb SIS 14 23 24. Dimensionering av dubbarna enligt CGK:s anvisningar enligt nedan.

En ledande princip för GRO har varit: "att ca 30% av vårdens höjd över mark skall finnas i sten eller betong under mark samt med förankring av ståldubb (av kvalitet enligt ovan) mellan olika delar i konstruktionen".

CGK utarbetade i slutet av 1990-talet riktlinjer för "Montering och Provning av Gravvårdar" med antingen Dynamisk eller Statisk metod.

Provning, efter CGK:s anvisningar, har skett av GRO-sockeln vid SP, Sveriges Provnings- och

Dubb diameter i mm	Vårdens höjd över mark i mm	Max kvm per vård 2 dubbar
14	-700	0,9
14	701 - 1200	0,54
16	701 - 1000	0,9
19	1001 - 1200	0,9
19	1201 - 1500	0,54
25	1201 - 1500	1,5

Forskningsinstitut i Borås. Dynamisk test: Ref. nr 99B1, 1063 av 19990706 och Statisk test: Ref. nr 99B1, 1144B 19991101. GRO-sockeln är därmed godkänd som ett säkert monteringsätt enligt CGK:s anvisningar och vid normala markförhållanden till en höjd av max 90 cm. Se monteringsalternativ A, B och C nedan.

Monteringsalternativ D gäller för motsvarande

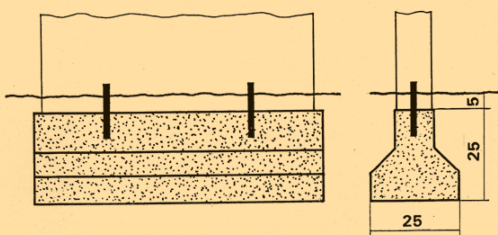
montering men där GRO-sockeln ersätts med betong som blandas på platsen enligt anvisningar av gravrättsupplåtaren.

Vid höjder över 90 cm och upp till 180 cm används en staplingsbar sockel i betong/Leca (cementblandad lättklinker kvalitet med volymvikt 1400 kg/m³ och med armering av polypropylenfiber, tryckhållfasthet 8 mpa), höjd 19 cm och bredd 15 cm, enligt monteringsalternativ E och F nedan. Längden på sockeln anpassas till lägst vårdens/text-stenens bredd.

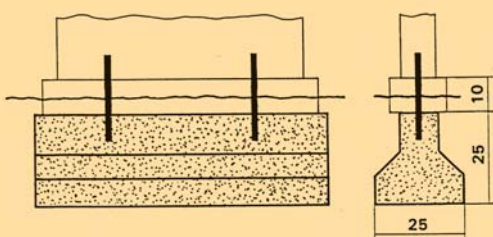
I skarven mellan socklarna appliceras en fästmassa som stabiliserar konstruktionen. *Kvalitet:* Kantstenslim Optiroc eller likvärdigt. Konstruktionen E och F kommer att genomgå provning vid SP under 2005.

Monteringstyper

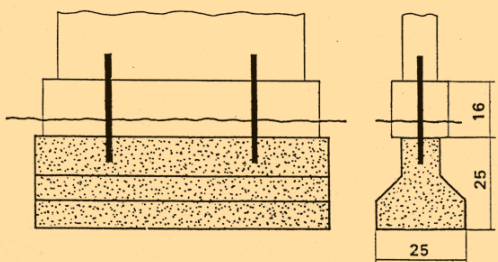
A. Dold sockel (betong) Normalt placeras sockeln ca 5 cm under markytan.

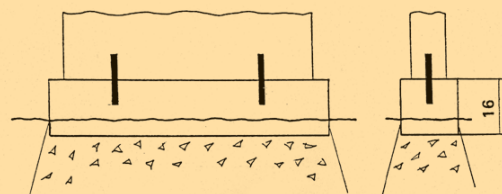
B. Synlig sockel 16x10 cm i granit. Granitsockeln är 10 cm hög och placeras synligt 5 cm och med 5 cm under mark.

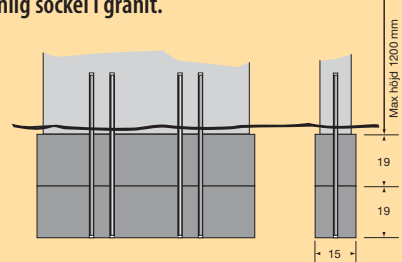
C. Synlig sockel 16x10 cm. Lämplig vid mindre marklutning. Sockeln är 16 cm hög varav ca 7-9 cm är synlig.

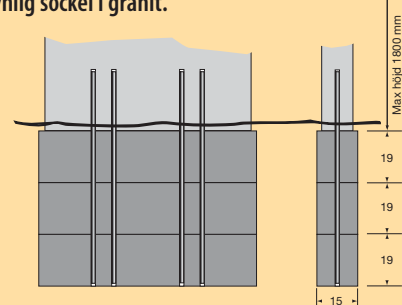
D. Synlig sockel 16x10 cm. OBS! Förankringen i marken sker på plats. Placeras synlig som alternativ C.

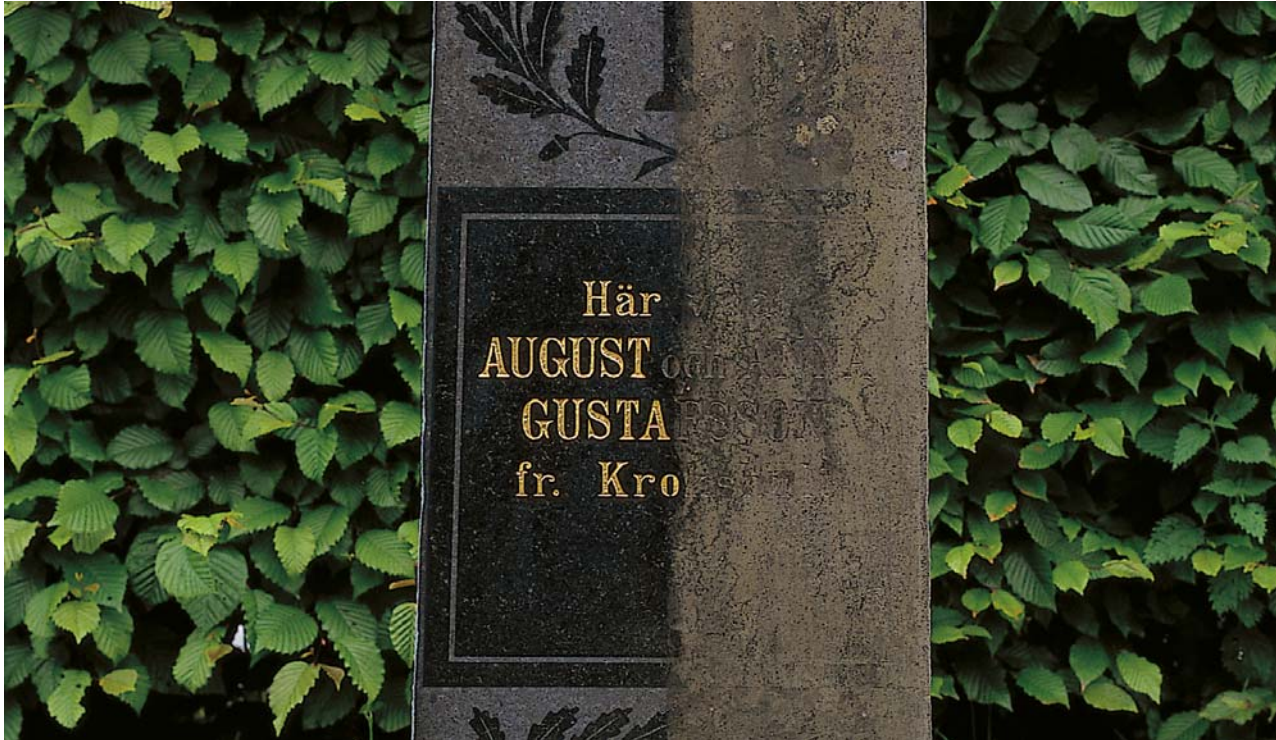
E. Montering vid höjder mellan 90 och 120 cm med staplingsbar sockel. Kan monteras med eller utan synlig sockel i granit.

F. Montering vid höjder mellan 120 till 180 cm med staplingsbar sockel. Kan monteras med eller utan synlig sockel i granit.

6. RENGÖRING OCH UNDERHÅLL

En delvis rengjord och renoverad gravvård som visar "före och efter" arbetet.

Natursten är ett naturmaterial, som är beständigt och inte påverkas nämnvärt av tiden men ändå kräver aktsamhet och omvårdnad för att bibehålla sitt utseende och karaktär.

Kulturminneslagens 4:e kapitel 11§ säger: I vården av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så, att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas.

Gravvården är den primära och mest betydelsefulla enheten inom begravningsplatsen. En kulturgravvård är en sten, som klassats för detta i samband med exempelvis en så kallad kulturinventering av begravningsplatsen. Gravvårdar som är 100 år och äldre är nästan alltid att betrakta som detta men stenar äldre än 50 – 60 år bör hanteras med stor omsorg och försiktighet.

6:1 REGELBUNDEN RENGÖRING (TVÄTTNING)

Genom regelbunden (helst årligen) rengöring kan stenen behålla ursprungligt utseende och karaktär. Olika stentyper har olika känslighet för olika rengöringsmedel och metoder. Tag reda på vilken stentyp gravvården består av. Grovt kan denna indelning göras:

Silikatsten (granitlika stentyper) se definition på sid. 12.

Karbonatsten (marmor och kalksten) se definition på sid. 12.

Äldre kulturgravvård, mer än 60 år, kontakta företrädare för begravningsplatsen och förhör dig om gravvårdens status vid kulturinventeringen.

A. Allmänt om rengöring. *Förgylld och målad* text och dekor kan ta skada av rengöringsmedel och tvättning varför man måste iakttaga största försiktighet. Högtryckstvätt får inte användas. Använd med stor försiktighet en mjuk borste, rent vatten samt vid behov ett utspätt mildt och neutralt allrengöringsmedel.

Tillämpa miljö/försiktighetsprincipen och använd så miljövänliga medel som möjligt. Tänk också på växtligheten vid graven. Använd därför inte medel, som skadar denna. Ur växtlighetssynpunkt är det lämpligt att utföra tvättning i fuktig väderlek – helst tidig vår eller sen höst.

B. Silikatsten. Denna är den i särklass vanligaste stensorten på svenska begravningsplatser. Silikatsten är mekaniskt och kemiskt stabil och tål de flesta rengöringsmedel. S.k. Allrent rekommenderas i första hand. För grövre ytor (rå, flammad, krysshamarad eller annan behuggen yta) kan rotborste vara lämplig. För finare bearbetning kan en mjuk borste eller trasa användas.

Skölj noga med vatten efteråt så allt tvättmedel

sköljs bort. Syror och starka alkaliska medel bör undvikas då de skadar stenen och är vådliga för människor och växtlighet. Om dessa ändå används är det utomordentligt *viktigt med noggrann sköljning* och att skyddsföreskrifterna följs.

C. Karbonatsten. Denna stensort är mycket sällsynt på svenska kyrkogårdar.

Karbonatsten tål inte sura rengöringsmedel. De är också känsliga för mekanisk påverkan. Använd mjuk borste eller trasa samt naturlig såpa eller Allrent.

D. Äldre vårdar. Vid arbete med äldre gravvårdar (mer än 100 år och äldre än 60 år, framför allt karbonatstenar) måste hänsyn tagas till bevarandevärda gravvårdar. Kontakta därför ansvariga för begravningsplatsen och i förekommande fall den kulturvårdande myndigheten för rådgörande om eventuell klassning ur kulturhistorisk synvinkel. Fråga på vilket sätt det tilltänkta arbetet kan eller bör utföras.

6:2 MEKANISK RENGÖRING OCH REKONDITIONERING

Stenbearbetningar som blekts eller fått missfärgningar av "tidens tand" (ej regelbunden tvättning etc.) och där ingen normal tvättning kan återskapa den ursprungliga lyster kan ibland behöva rengö-

ras mekaniskt. Med mekanisk bearbetning menar vi att med likvärdig metod återigen bearbeta ytan.

– **Blästring.** Innebär att man med en sandbläster bearbetar ytan och därmed tar bort det yttersta skiktet, vilken får en jämn och enhetlig nyans.

Denna metod bör endast användas på sågade eller grovslipade stenytor. Blästring rekommenderas ej på råa klovtytor, råhuggna, pikade, spetsmejslade, gradade, finhuggna eller mönsterhuggna ytor, då bearbetningens egenart, lyster och karaktär spolieras och förstörs.

– **Bearbetade ytor** – exempelvis gradade etc. Räcker inte normal tvättning för att rengöra och återskapa ett acceptabelt resultat rekommenderas omarbetning av de bearbetade ytorna med likvärdiga verktyg och metod som ursprungligen använts – rekonditionering. I samband med textkomplettering vid upphöjd pole-rad text i ruta eller upphöjd friliggande text rekommenderas omhuggning av den befintliga texten och eventuella dekorer, då nyanserna mellan det nya området och det befintliga annars blir misspydande.

– Slipning och/eller polering. Ytor som skadats eller missfärgats återskapas genom omarbetning och rekonditionering med samma bearbetningsgrad.

6:3 SPECIELL RENGÖRING OCH RENGÖRING AV KULTURGRAVVÅRDAR

Vid vård och underhåll av äldre kulturgravvårdar, framförallt för vissa karbonatbundna stensorter, krävs stor försiktighet och god kunskap om materialets kemiska egenskaper och reaktioner. Vi rekommenderar därför att i sådana fall, eller där osäkerhet råder, en konservator konsulteras. Tvättmedel och rengöringspreparat, som innehåller kaliumhydroxid (lut) bör inte användas på mjuka och porösa stensorter då de är starkt frätande och bildar salter. Salterna tränger ner i stenens porer och kristalliseras. De ökar i volym, varvid stenen kan sprängas inifrån – vittrar sönder.

– **Pastametoden.** Då en försiktig rengöring erfordras av exempelvis en s.k. kulturgravvård eller en äldre vård av mjukare material, som är hårt nedsmutsad och angripen av alger, lavar eller mossor, kan pastametoden användas. Detta innebär, att man under en längre tid ökar och behåller en hög fuktighet kring stenen. Den pasta som kan användas är lite beroende av materialets färg och beskaffenhet så att inte någon missfärgning eller annan skada uppstår. Gips eller potatismjöl rörs tillsammans med rent vatten till en deg, som appliceras på stenen som sedan hålls fuktig genom inplastning i en skuggig eller mörk miljö. Det är viktigt att fukten bibehålles, då detta påverkar alger, lavar och

mossor som då blommar ut. Efter behandlingen, som kan pågå under några dagar eller någon vecka, kan materialet spolats rent och tvättas försiktigt. I pastan kan med fördel ett basiskt eller neutralt rengöringsmedel blandas in, vilket hjälper till att lösa upp smutsen.

- **Kalkdegsmetoden.** Vid ljusa kalkstenar och marmorarter kan rengöring även ske med släckt kalk, vars höga pH dödar lavan. Den kraftigt lavabevuxna stenen täcks med några lager cellstoff eller hushållspapper, som vätes med vatten. Därefter påföres ett ca 2-3 cm tjockt skikt med våtsläckt, icke-hydraulisk kalk (kalkdeg). Kalken täcks med plast för att hindra uttorkning. Efter ca en vecka avlägsnas kalken och stenen rengöres, spolats och tvättas. Metoden ger en längre tids uppehåll innan lavan återkommer.
- **Jordningsmetoden.** I svåra fall med kraftig lavatillväxt och vittrade stenar kan man lägga stenen mot marken, alternativt gräva ner stenen i jord under ett år. När stenen sedan sättes upp igen återstår oftast att skölja av jord och lavarester. Frånvaron av ljus gör att lavarna dör och jordens mikroorganismer bryter ner dem. Detta är den skonsammaste metoden då det inte innebär någon mekanisk bearbetning av stenytan. Bör tillämpas i samråd med konservator särskilt då det gäller värdefulla kulturföremål.

6:4 FLÄCKBORTTAGNING

Marschaller och ljus kan ge upphov till olika typer av skador. Det vanligaste är sotränder och stearinstänk samt hetta då en marschall ställs ovanpå stenen. Undvik marschaller i närheten av stenar då det regnar eller snöar, vilket uppkallar kraftiga stearinstänk. Nyttja säkra och stadiga ljushållare och lyktor som ger vind och regnskydd.

– Sotränder bör, vid porösa stenar, avlägsnas med torra rengöringsmedel exempelvis suddgummiliknande produkter. I det fall det bränts fast måste som regel rekonditionering av ytan utföras. Vid hårda och täta stensorter räcker det normalt med rengöring enligt 6:1.

– Stearinstänk är svåra att avlägsna särskilt om stenen är porös eller ojämn. Skrapa bort så mycket som möjligt med verktyg av trä eller plast. För porösa stenar kan man pröva med kemiskt ren bensin, vilket till viss del kan lösa upp stearin. Man kan även med hjälp av en värmepistol smälta stearinet. I båda alternativen gäller det att avlägsna det flytande stearinet med hjälp av läskpapper för att suga upp de lösta resterna. Det är viktigt att skadorna åtgärdas så snart som möjligt, så att inte stearinet får ligga kvar under varma sommandagar eller i starkt solsken. Skadan kan då allvarligt förvärras.

– Järn och kopparmissfärgning förekommer när stenmaterialen finns i närheten av dessa metaller. Metallerna oxiderar av vatten och luftens syre och reagerar sedan med stenen. Ljusa kalkhaltiga stensorter reagerar sedan med dessa oxider. I porösa stensorter, men även i övriga material, kan det uppstå missfärgningar, som är svåra att ta bort. Vid all infästning eller beröring rekommenderas rostfritt syrafast material. För infästning av utsmyckning, dekorer och texter i kopparhaltiga legeringar som brons eller mässing bör dessa behandlas med ett oxidskyddande skikt. En acceptans för viss missfärgning måste dock finnas. Missfärgningar kan i vissa fall blekas men i övrigt rekommenderas en rekonditionering av ytan.

– Klotter förekommer ibland även på gravvårdarna. Klotter är oftast spray eller tusch och består av mycket finkornigt pigment, som tränger in i stenen. Klotter bör avlägsnas så snabbt som möjligt för att förhindra att färgen tränger djupt in i stenen. Eventuellt kan klotterskydd användas, vilket utförs av en saneringsfirma, men detta kan medföra en märkbar utseendemässig förändring på stenmaterialet, särskilt på finslipade och polerade granitsorter. Se vidare Natursten avsnitt "Klotter".

6:5 LÖSNINGSMEDEL SOM INTE SKADAR NATURSTEN:

- Thinner = Cellulosaförtunning
- Blyfri bensin, motorbensin (95 oktan)
- Aceton
- Lacknafta
- Terpentin
- T-röd (sprit)
- Etylacetat
- EDTA neutral (i bl.a. tvättmedel)
- Ammoniak
- Polishbort

Lösningsmedel som kan skada marmor/kalksten:

- Glykolsyra
- Oxalsyra
- Ättiksprit
- Klorin (kan bleka stenen)
- Vätesuperoxid (bleker)
- Kaustik soda

En gravvård textkompletterad på plats på kyrkogården, hantverksmässigt, 1911 och 1957. Texten är från början upphöjd polerad på blåstrad botten medan kompletteringen skett för hand med mejsel.

Lämplig såpa/tvål

För rengöring av gravvårdar i kalksten/marmor kan såpa (kaliumbaserad), tvål (natriumbaserad) eller Allrent (miljöklassat rengöringsmedel ph 7-9) användas.

Det är viktigt att såpan/tvålen är utan tillsatsmedel.

6:6 LAGNING

Vid eventuella sprickor eller andra skador i stenmaterialet kan man välja att försöka laga i stället för att rekonstruera och ersätta den skadade delen. En lagning enligt nedan mellan två fria delar bör av hållbarhetsskäl kombineras med dubbning med rostfria dubbar. Det är viktigt att håligheter fylls med klister så att de inte kan komma att innesluta fickor, som kan vattenfyllas och orsaka frostsprängning.

I karbonatstensorter, som är mera porösa, förekommer detta ofta. Ett resistent och bra tvåkomponentsklister bör användas. Riksantikvarieämbetet rekommenderar Billys Stenlim eller likvärdig kvalitet. Limmet kan även blandas med stempulver av samma stensort som den sten som skall lagas för att eliminera alltför tydlig lagning.

Silikatstensorter kan också lagas men här är det svårare att dölja en eventuell lagning samtidigt som hållbarheten också blir sämre och därför oftast måste kombineras med dubbning.

Spackling av skadade kanter (flisor) kan förekomma på vissa karbonatstensorter men är inte att rekommendera, särskilt inte på släta, polerade – finslipade – blåstrade eller råa stenytor. Ytor, som ej lämpar sig för lagning, bör kapas och/eller omarbetas. Vid krysshamrade, finhuggna eller maskinbearbetade ytor kan lagning ske med förfinade metoder utan att det framträder så tydligt.

Dubbar och kramlor av icke rostfritt material

måste borraras ur stenmaterialet och ersättas med rostfritt material då de annars kan komma att orsaka rostsprängning.

6:7 RENGÖRING OCH SKÖTSEL – GODA RÅD

- att all hantering sker med varsamhet och att man i samband med detta undersöker att montering och grundläggning skett på ett betryggande sätt (enligt av CGK rekommenderad monteringsanvisning) med såväl dubbning som förankring i marken.
- att stenmaterial skall hållas rent och bör därför tvättas regelbundet
- Släta ytor (polerade) står emot nedsmutsning bättre än ojämna ytor. En polerad yta håller sig ren betydligt längre än en råhuggen eller grovslipad. Ju slätare och blankare ytan är desto bättre håller den sig ren och fräsch.
- Vid all rengöring krävs att ev. hårda partiklar, som kan förorsaka repor etc., först avlägsnas på ytorna. Använd rotborste och spola efterhand ytan med rent vatten.
- att rengöring sker med iakttagande av såväl vårdens ålder, det förekommande materialets egenskaper som den bearbetning vården utförts med. Vid arbete med för oss okända material eller vårddar av mycket hög ålder eller känsliga material rekommenderas att konsultation sker med antikvariska myndigheter eller godkänd stenkonservator.

Två gravvårdar, ca 20 år gamla, har textkompletterats. Den till vänster har rekonstruerats d.v.s. ytan kring text och dekor har huggits om. Den till höger har endast kompletterats och tvättats. Nyansskillnaden mellan den nya och äldre texten kommer aldrig helt att utjämnas.

Miljöns påverkan.

- Miljön på begravningsplatsen liksom klimat, nedfall och bevattning påverkar gravvården. Sol, vind och regn är de faktorer, som direkt eller indirekt påverkar mest. Nedfall av sot, svavel och andra partiklar ger en beläggning på stenytan där olika växtsporer, fröer etc. trivs och kan slå rot. Rik växtlighet intill och över skapar en fuktig miljö, vilket befrämjar växter som alger, lavar och mossor. Genom att alger och lavar håller materialet fuktigt kan detta bidra till frostsprängningar.
- Alger trivs i fuktiga och skuggiga miljöer och uppträder därför på stenytor som vetter mot norr eller står under skuggande träd. De vanligaste är gröna alger men även röda alger förekommer. Efter rengöring återkoloniserar snabbt algerna om stenen inte hålls torr. Vissa algrengöringsmedel kan förlänga tiden före återbildningen.
- Lavar är organismer, som består av en alg och en mikrosvamp i förening och de kan se ut på olika sätt. Normalt ser de på sten ut som tunna skorpor. De fäster på sten med ett slags rötter, hyfer, som tränger in i stenen. Det är oftast bara ytskiktet som tas bort vid rengöring men rötterna är kvar, varför lavan återkoloniserar inom ett par år. Upprepade rengöringar kan på sikt döda även rötterna. Vissa lavaarter är aggressiva mot en del stenmaterial så att de löser upp ytskiktet och materialdelar lossnar.
- Mossor växer oftast på stenar, som inte rengjorts på länge. Framförallt på liggande stenar samt på stenar med rå eller ojämn bearbetning där jord och smuts kan samlas i fördjupningarna.

Stenmaterialets känslighet.

- Stenmaterial är i olika grad särskilt känsliga mot vissa ämnen, vilka kan förorsaka fläckar och/eller missfärgningar, exempelvis stearin, olja, fett, rost, nikotin och färgade vätskor som kaffe, te, choklad, saft, läsk etc.
- Stora och hastigt påkomna temperaturväxlingar skall undvikas då detta kan orsaka problem genom att stenmaterialet ibland innehåller spänningar som kan medföra sprickbildningar.
- Att vid eventuell omarbetning eller rekonstruktion samt vid påtagliga förändringar av vård eller gravplats överläggningar sker även med gravättsupplåtaren (kyrkogårdsförvaltningen). Ofta har s.k. gravplatsinventeringar utförts och värdering gjorts med hänsyn till bl.a. kulturhistoriska och hantverksmässiga aspekter. – Man bör följa den tidsmässiga modell, utförande och bearbetnings-

sätt som vården har samt bibehålla ursprunglig dekor och utsmyckning om de utgör ett bra exempel, som passar såväl modell som det ursprungligt tidstypiska utförandet.

- Att allt arbete på gravvård sker efter GRO's Leveransbestämmelser vid Avtal för reparation av gravvård. (Leveransbestämmelserna är baserade på Konsumenttjänstlagen SFS 1985:716 och trädfad överenskommelse mellan KO/ Konsumentverket och GRO) Kan fås som pdf-fil från GRO's hemsida www.gravvardar.org.

OBS! Skyddsutrustning måste användas mot irritation och frätskador på hud, ögon och andningsvägar

En gravvårds främsta uppgift är att fram bära ett budskap. Den skall därför hållas i ett värdigt och ansat skick för att inte betraktas som vanvårdad. En gravrätt kan återtas om detta inte uppfylls.

7 TEXTKOMPLETTERING

Textkomplettering tillhör den vanligaste anledningen till att ett stenhuggeri anlitas. I äldre tider och då det gällde större stenar utfördes textkomplettering på gravplatsen av någon ambulerande gravör. För att undvika textkomplettering på plats utformades ofta vårdarna som s.k. familjegravstenar med endast ett namn för hela familjen. På detta sätt blev den övriga familjen anonym.

Med dagens tal om jämställdhet och individens lika värde har det nu skett en förändring. Med förbättrade kommunikationer och ny teknik sker nu de flesta textkompletteringar på ett stenhuggeri och gravering på plats har därför, av såväl risk- som av kostnadsskäl, minimerats till att omfatta endast större och jordfasta monument.

7:1 ARBETEN PÅ ÄLDRE STENAR

Arbeten på äldre gravvårdar följer en överenskomst mellan KO/KOV (Konsumentverket) och GRO baserad på Konsumenttjänstlagen (SFS 1985:716). Leveransbestämmelserna ”vid avtal för reparation av gravvård” kan erhållas i sin helhet som en pdf fil via GRO’s hemsida www.gravvardar.org.

7:2 HANTERING

Hantering innefattar ned- och uppmontering, transporter, normala för- och efterarbeten samt garanti/försäkring av hanterad egendom. Hantering måste ske med aktsamhet, särskilt då det gäller äldre stenar, då de ofta är utförda i ett sprödare material.

Vad som ingår i arbetena skall framgå av den bekräftelse, som kunden erhåller före uppdragets utförande eller måste anges särskilt om det avviker från vad som normalt ingår i liknande uppdrag.

En okulärbesiktning måste ske före nedmontering så att eventuella skador kan noteras samt att den montering, som tidigare skett, kontrolleras så att den uppfyller den säkerhet, som fastställts av gravrättsupplåtaren eller rekommenderas av CGK (Centrala Gravvårdskommittén) och GRO.

Ansvar och garantin för hantering, transport och utfört arbete åvilar den som åtar sig uppdraget.

7:3 FÖRBEREDELSE FÖR TEXTKOMPLETTERING

Arbeten före en eventuell textkomplettering innebär oftast rengöring och borttagning av eventuell smuts och växtförekomster som alger, mossor och lavar etc. Se avsnitt 6 - Rengöring och underhåll i detta häfte.

7:4 TEXTKOMPLETTERING

Komplettering av text sker i princip på samma sätt som vid textsättning av ny text. Ur estetisk och kulturell synpunkt är det av yttersta vikt att all textsättning sker med det textutförande (texttyp, storlek och spärning) och typsnitt som tidigare finns på stenen och utförs med den teknik och hantverksmetod som användes när gravvården ursprungligen tillverkades.

7:5 RENOVERING AV BEFINTLIG TEXT OCH DEKOR

Vid komplettering av ny text på en befintlig gravvård blir ofta skillnaden mellan den nya och befintliga texten stor. Det räcker oftast inte med bara en tvättning/rengöring då sol och väder har blekt och missfärgat stenen utan en renovering/restaurering för att återskapa samma nyans och kontrast kring den nya texten krävs vanligen.

Målad eller förgylld text och dekor bör få ny inläggning. Upphöjd text och dekor bör få nyansrenovering av ytan runt själva texten/dekoren genom omarbetning – omhuggning alt. omskärning/blästring etc.

7:6 AVSLUTNINGSPARBETEN

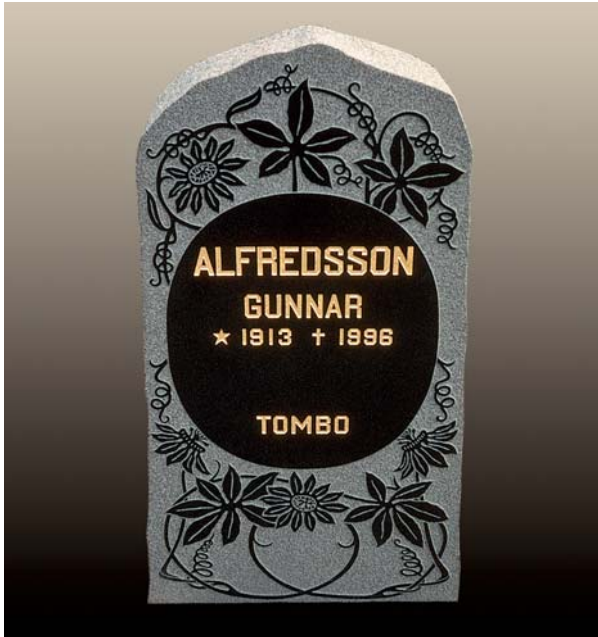
Efter arbetena bör stenen åter rengöras från eventuella partiklar av sten- och blästerdamm.

Vid återmontering skall kontroll av säkerheten åter göras så att gravvården inte utgör någon fara för den som besöker platsen eller uppehåller sig i närheten.

OBS! Befintliga texter och dekorer bör alltid renoveras i samband med kompletteringar då det annars utseendemässigt kan bli stora avvikelser mellan den nya och gamla texten.

När befintliga förgyllda eller målade texter/ dekorer inte ska renoveras måste stor försiktighet iakttas vid rengöring så att dessa inte onödigtvis skadas.

8 RENOVERING, RESTAURERING, OMARBETNING, ÅTERANVÄNDNING

Återanvänd och omarbetad gravvård, Hovmantorps kyrkogård, Kronobergs län.

8:1 RENOVERING

Att renovera innebär att återskapa ett nära nog ursprungligt skick eller ett likvärdigt utförande som fanns vid nyttillverkningen. Renovering på gravvårdar utförs oftast i samband med textkomplettering men kan förekomma som separata beställningar.

Gravvårdar, som funnits på en gravplats under en tid, påverkas av yttre faktorer som sol, regn, nedfall, bevattning eller arbeten (gräsklippning, trimning, klippning, snöröjning etc.) med maskiner och fordon vid eller i närheten. Stenen påverkas genom blekning och/eller missfärgning samt mekaniska skador.

En regelbunden rengöring förhindrar missfärgning medan exempelvis solens påverkan med blekning inte kan undvikas om placeringen är sådan att den utsätts för direkt solsken. Olika material har olika egenskaper och påverkas mer eller mindre av ovanstående.

Renovering av ilagda (färg eller guld) texter och dekorer tillhör ett återkommande underhåll.

Upphöjda texter med finhuggna ytor kring texter och dekorer renoveras oftast om text skall kompletteras och där de finhuggna ytorna går samman.

Finhuggna eller gradhuggna ytor kan oftast renoveras genom omarbetning.

Blåstrade, grovslipade, finslipade eller polerade ytor kan oftast omarbetas med samma metod som vid det ursprungliga utförandet.

Flammade, rähuggna eller kilade (klovytor) ytor rengöres endast genom tvättning och bör inte blåstras då materialet därmed mister sitt kristalliniska utseende.

Hur länge texten/dekoren bevarar sitt utseende eller efter hur lång tid den måste renoveras beror på en rad olika faktorer som exempelvis

- gravvårdens utsatthet för sol, regn, blåst
- gravvårdens miljö med träd, häckar, gräs eller grusytor m.m.
- materialets egenskaper – porositet, minimalsammanfattning, hårdhet, vattenupptagningsförmåga m.m.
- regelbundet underhåll som rengöring etc.

8:2 RESTAURERING

Restaurering innebär att återskapa (nyttillverka) en skadad eller förstörd gravvård till dess ursprungliga utförande. Hantverksmetoder som använts vid den ursprungliga tillverkningen bör eftersträvas. Val av dekor och textutförande bör följa vad som var normalt vid den tidsperiod då vården tillverkades – så kallade årsringar.

8:3 OMARBETNING

Omarbetning innebär att vårdens textyta arbetas om genom omslipning eller motsvarande och att stenen återgraveras med befintlig och/eller ny text och dekor. Ofta händer detta i samband med ett icke planerat frånfälle i familjen eller när ytterligare en generation ska nyttja samma gravplats och där befintlig sten skall användas.

I detta sammanhang bör dekor-, text- och stilval utföras på likvärdigt sätt som före omarbetningen.

8:4 ÅTERANVÄNDNING

Återanvändning är egentligen samma sak som omarbetning men då en gravvård återlämnats till gravrättsupplåtaren eller då gravrättsinnehavaren överlåtit gravvården till ett stenhuggeri i samband med att gravrätten upphört. Gravvården användes sedan av ny gravrättsinnehavare.

Att nyttja en äldre gravvård för återanvändning bör följa det som fastställts av GRO som branschpraxis se Normer för återanvändning och nyttjande av äldre gravvårdar på GRO's hemsida www.gravvardar.org. CGK rekommenderar att en återanvänd gravvård markeras med en s.k. återvinningsymbol!

9 GRAVANLÄGGNINGS BENÄMNINGAR

LIVSTEN – Textplattan eller den sten där texten finns.

SOCKEL – synlig del av grundläggning eller separat del närmast marken och under livstenen.

MELLANSOCKEL – sockel mellan sockel och textplattan. Kan ibland vara två och benämns då övre och nedre.*

DOLD SOCKEL – sockel under mark av sten eller betong.*

KAPITÄL – består av en eller flera delar som placeras över livstenen och ibland förekommande pelare eller sidostenar.

PELARE – runda eller fyrkantiga, ibland med profiler – oftast två – en på vardera sidan av livstenen.*

BLOMLIST – smal stenkantlist, 40-50 mm tjock och 100-150 mm hög, för inramning av planteringsrabatt.

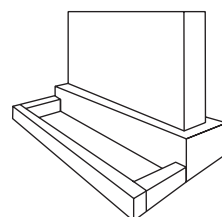
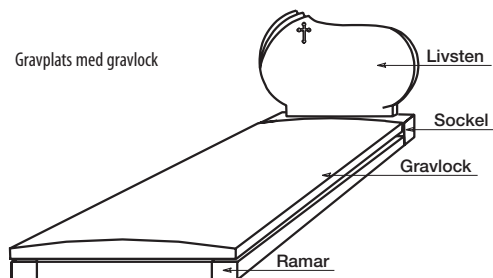
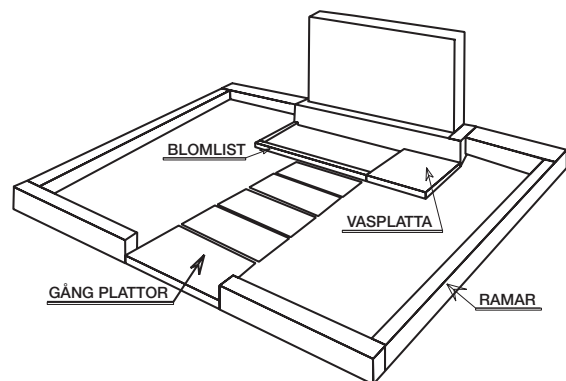
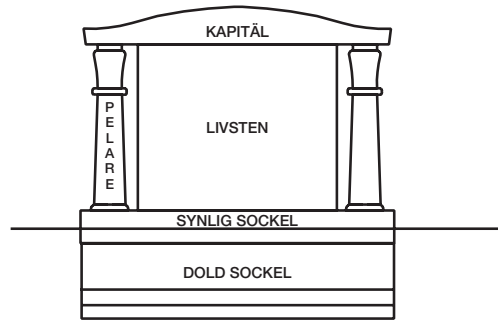
RAMAR – stenkantlist, 60-200 mm tjock och i olika höjder (lägst 150 mm) beroende på marklutning etc., för inramning av gravplats (eller del därav).

GRAVLOCK – heltäckande stenplatta, i en eller flera delar, över gravplatsen (eller del därav).

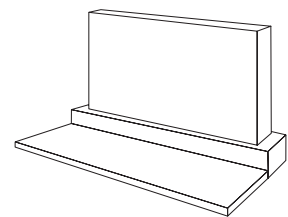
VAS I STEN – vas i samma stenmaterial som gravanläggningen i övrigt.

VASPLATTA – platta, placerad i marknivå, för att ställa vas eller annan gravsmyckning på gravplats eller i rabatt.

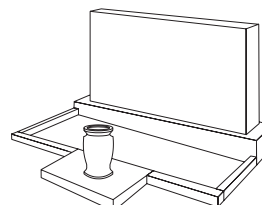
GÅNGPLATTA – används innanför ramanläggning i exempelvis singel eller gräsmatta för att kunna gå fram till gravvården eller rabatten närmast vården.

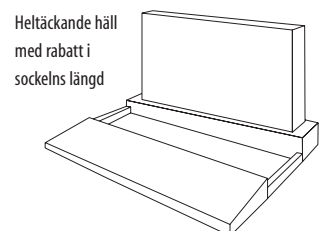
Rabatt i sockelbredd

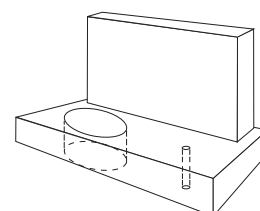
Vasplatta i sockelbredd

Rabatt med vasplatta

Heltäckande häll med rabatt i sockelns längd

Gravvård med planteringssockel

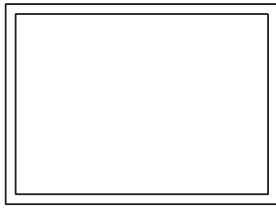
* Dubbar av rostfritt syrafast material, SIS 14 23 24 monterade i sockelns översida för förankring i och sammanbindning av stenar. Dubbarna monteras minst 5 cm ner i understenen och minst 7 cm i överstenen. Hålen för dubbarna skall vara max dubbdiametern (för normal stenar, upp till höjd 1200 mm, 14 mm) + 2 - 3 mm och förankrade (fastsatta) i understenen med Hilti tvåkomponentlim eller likvärdig fästmassa.

OBS! Synlig sockel kan vara lika bred som livstenen men är vanligen 5 eller 10 cm bredare än livstenen (eller stenen ovanför) i nederkant, d.v.s. 5 cm på vardera sidan.

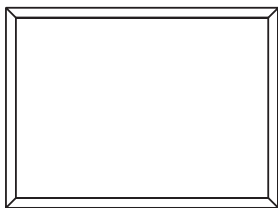
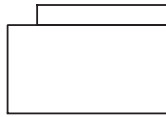
Tjockleken är normalt ca 6 cm större än stenen ovanför – d.v.s. 10 cm för livstenen och 16 cm för synlig sockel.

LÄNGDPROFILER :

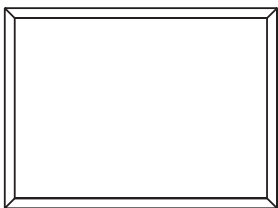
- VINKELHAK
- HÅLKÄL
- FAS
- KVARTSSTAV (2 v-hak + halvpost)
- REPLIST

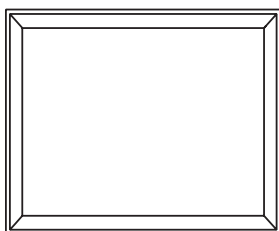
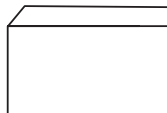
VINKELHAK

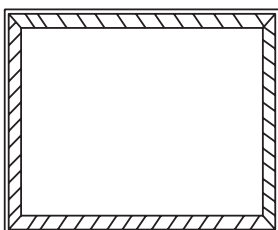
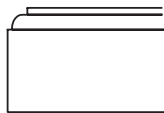
HÅLKÄL

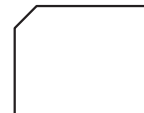
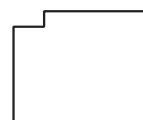
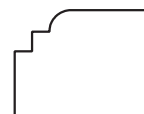
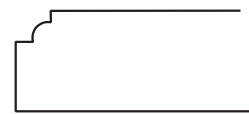
FAS

KVARTSSTAV

REPLIST

HÖRNPROFILER:**Rundhörn****Fashörn****Hålkålshörn****Vinkelhak****Vinkelhak, dubbla, med rundad överkant****Kvartsstav med 2 vinkelhak**

BREDD – bredd på gravvård i textens förlängning, eller yttermått på sockel, blomlist- eller ramomfattning.

T – anger textplattans bredd.

B – anger totalbredd – största synliga bredd

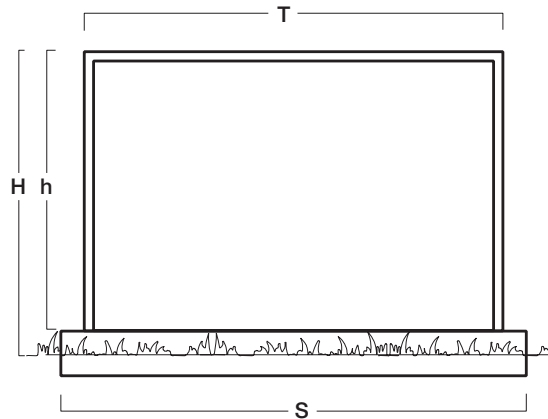
S – anger sockelns bredd i textens förlängning.

HÖJD – höjd över mark inklusive eventuellt synliga socklar, kapital etc.

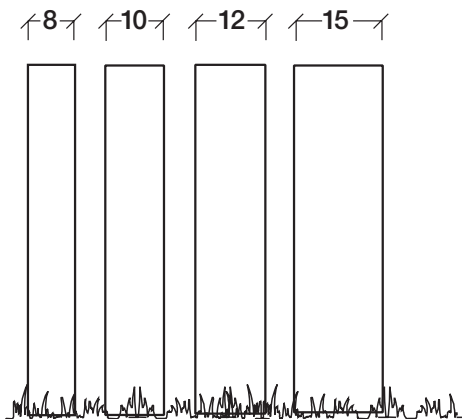
H – anger totalhöjd över mark

h – anger livstenens (textplattans) höjd.

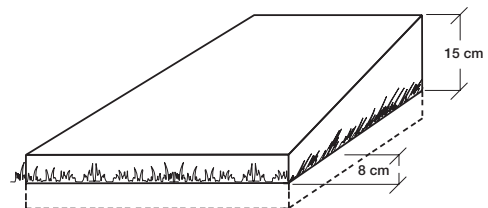
DJUP – räknas från framkant till bakkant på gravhäll – (yttermått).

TJOCKLEK – anger stenplattans tjocklek.

LUTNING – anger en gravhälls lutning på hällens över-sida. Exempelvis 8/15 – hällen lutar då 7 cm och framsidan respektive baksidan är rak (lodrät) – tjockleken är då minst 15 cm.

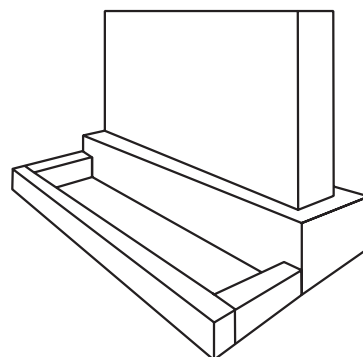
RAM OCH BLOMLIST – yttermått

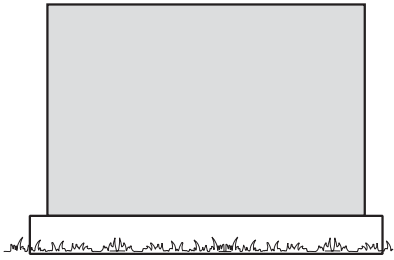
Bredd – framsidans bredd

Djup – från framkant till bakkant

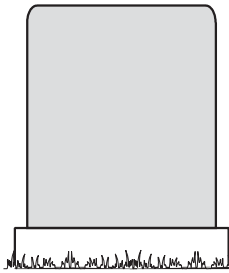
Tjocklek * höjd – listens eller ramens tjocklek respektive höjd

(kan även anges i antal/dimension = x st/b*h*tj)

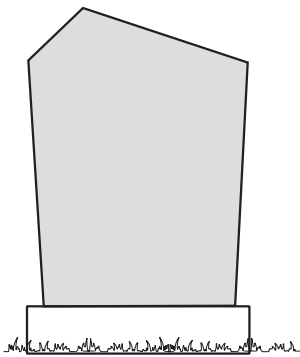

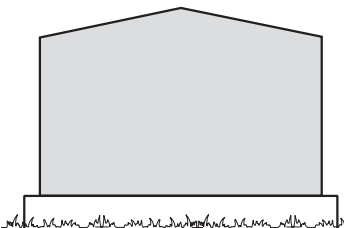
Vård med raka kanter

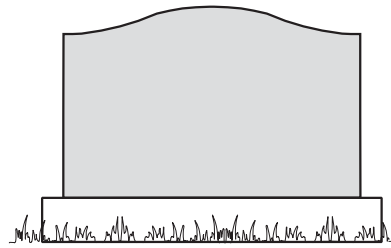
Vård med raka kanter och hörnprofil

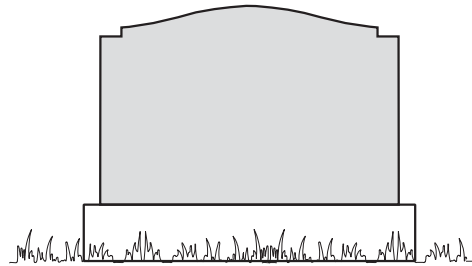
Vård med raka kanter och bruten topp

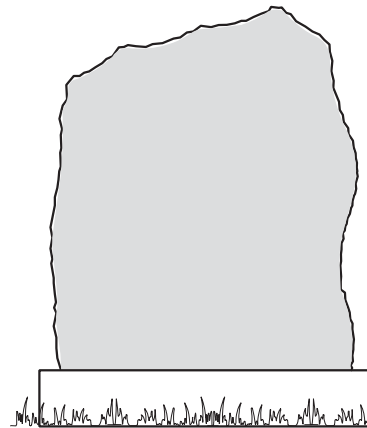
Vård med raka kanter och bruten topp

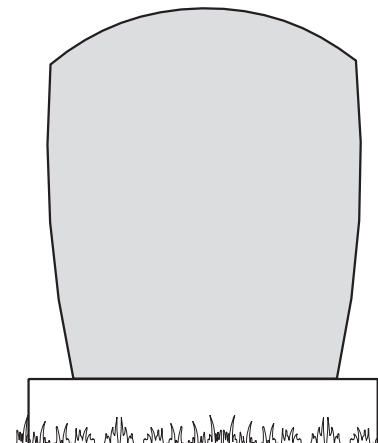
Vård med raka kanter och böjd topp

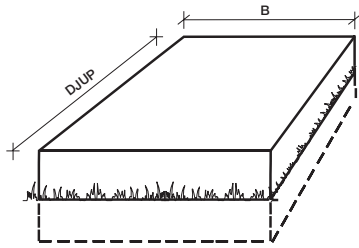
Vård med raka kanter och böjd topp med hörnprofiler

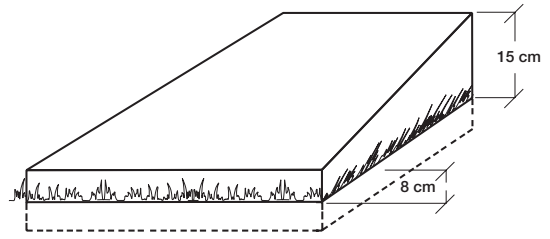
Vård med fri form

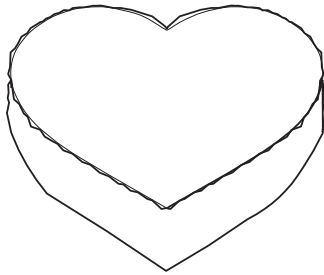
Vård med profilerade kanter och topp

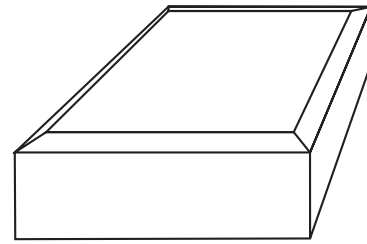
Häll med raka kanter

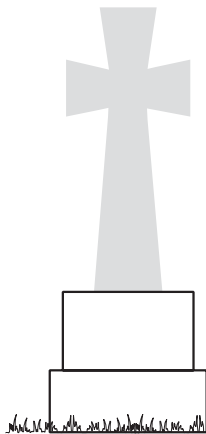
Häll med lutande översida

Häll med fri form

Häll med inramande längdprofil

Kors

SVERIGES STENINDUSTRIFÖRBUND

Industrigatan 6, 291 36 Kristianstad. Telefon 044-20 97 80. Fax 044-20 96 75.

E-post ssf.sfi@sten.se www.sten.se